

Πřednášky České společnosti novořeckých studií

Přednášky
České společnosti novořeckých studií

(5)

Brno 2005

Sborník vznikl a byl vydán díky finanční podpoře Akademie věd ČR
(projekt *Cyklus přednášek o novořecké kultuře a historii*).

*Na obálce profesor Linos Politis.
Fotografie z rodinného archivu.*

*Εικόνα εξώφυλλου: Ο καθηγητής Λίνος Πολίτης.
Αρχείο της οικογένειας του Λίνου Πολίτη.*

Obsah

Kalliopi (Kelly) Bourdara,	
<i>Η δημιουργία του δικαίου στο νέο ελληνικό κράτος</i>	5
<i>Vytvoření práva v novodobém řeckém státě</i>	11
Linos Politis,	
<i>Fünf Gestalten der neugriechischen Dichtung</i>	17
<i>Pět postav novořecké poezie</i>	29
Růžena Dostálová,	
<i>Karel Čížek — vyslanec české poezie v Řecku</i>	39
<i>Κάρολος Τσίζεκ — εκπρόσωπος της τσεχικής ποίησης στην Ελλάδα</i> ..	47
Kyriaki Chábová,	
<i>Ioannis Psycharis a Το ταξίδι μου</i>	53

Η δημιουργία του δικαίου στο νέο ελληνικό κράτος

ΚΑΛΛΙΟΠΗ (ΚΕΛΛΥ) ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους το 1453 σημαίνει το τέλος του βυζαντινού κράτους, του μεγάλου αυτού κράτους που περιλάμβανε την Μικρά Ασία, ένα μέρος της Εγγύς Ανατολής, την Ελλάδα, μεγάλο μέρος των Βαλκανίων. Το Βυζάντιο μετέδωσε τον πολιτισμό του, την θρησκεία του, δηλαδή τον χριστιανισμό στους γειτονικούς του λαούς. Το δίκαιο του, οι θεσμοί, το διοικητικό σύστημα επηρέασαν πολύ τους αντίστοιχους θεσμούς των γειτόνων του. Το Βυζάντιο υπήρξε, επίσης, για χίλια περίπου χρόνια η ασπίδα της Ευρώπης στον Οθωμανικό επεκτατισμό που ήθελε με κάθε μέσο να πατήσει το πόδι του στην Ευρώπη. Το 1453 οι Τούρκοι πραγματοποίησαν αυτό που επί σειρά ετών σχεδίαζαν: να καταλάβουν ευρωπαϊκό έδαφος. Έτσι έγιναν κυρίαρχοι της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Σύμφωνα με την παραδοσιακή τακτική των μουσουλμάνων ηγετών, οι «λαοί της Βίβλου», δηλαδή οι Χριστιανοί και οι Εβραίοι, εφ' όσον δεν είχαν προβάλει αντίσταση και πλήρωναν το χαράτσι, μπορούσαν να ζήσουν μέσα στο μουσουλμανικό κράτος, αυτοδιοικούμενοι, κατά κάποιον τρόπο, σύμφωνα με το θρησκευτικό τους δίκαιο. Η αρχή αυτή αποτέλεσε την βάση, επάνω στην οποία οικοδομήθηκαν οι σχέσεις της Εκκλησίας, τόσο της διοίκησής της όσο και του ποιμνίου της με το Οθωμανικό κράτος μετά την κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας και τη βαθμιαία κατάκτηση των εδαφών της.

Λίγους μήνες μετά την εκπόρθηση της Κωνσταντινούπολης ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄, για λόγους τόσο πολιτικούς όσο και θρησκευτικούς, ανασύστησε το Οικουμενικό Πατριαρχείο και παραχώρησε μια σειρά από ειδικά προνόμια και γενικά προνόμια που αποτελούν τα νομικά πλαίσια για τη σταδιακή ένταξη του Πατριαρχείου στον οθωμανικό διοικητικό μηχανισμό και την οθωμανική έννομη τάξη και τις προϋποθέσεις για την συνύπαρξη, αλλά και σε πολλά σημεία τη σύμπραξη σε διοικητικό και οικονομικό επίπεδο, της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και της οθωμανικής διοίκησης.

Σε τι αναφέρονται τα προνόμια αυτά; Τα προνόμια αυτά, θρησκευτικά, δικαστικά, διοικητικά περιείχαν ελευθερία της θρησκείας, εσωτερική αυτοδιοίκηση τόσο των θρησκευτικών κοινοτήτων όσο και των ιδρυμάτων με θρησκευτικό ή γενικότερα πνευματικό χαρακτήρα, ελευθερία στη διαχείριση των εκκλησιαστικών περιουσιακών στοιχείων και απαλλαγή από τη φορολογία, το δικαίωμα των εκκλησιαστικών οργάνων να ασκούν δικαιοδοσία σε πνευματικά ζητήματα και να επιλύουν διαφορές οικογενειακού ή κληρονομικού δικαίου.

Στο πέρασμα των αιώνων τα προνόμια πολλές φορές ανανεώθηκαν, ακόμη και διευρύνθηκαν κάτω από την επίδραση εξωτερικών ή εσωτερικών παρα-

γόντων (π. χ. επιρροή Ελλήνων που κατέλαβαν υψηλές κρατικές θέσεις). Είναι, όμως, γνωστό ότι τα προνόμια και οι εγγυήσεις στους υπόδουλους συχνά παραβιάζονταν με διάφορα προσχήματα ιδιαίτερα στις απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα επαρχίες του κράτους, όπου ο έλεγχος της τήρησής τους ήταν ανέφικτος.

Σημαντικές για τα ατομικά δικαιώματα των μη μουσουλμάνων υπηκόων και γενικότερα για τη θέση της Εκκλησίας στο Οθωμανικό κράτος ήταν οι μεταρρυθμίσεις που επιχειρήθηκαν στα μέσα του 19ου αιώνα μέσα στα πλαίσια της εξέλιξής του «Ανατολικού ζητήματος». Έτσι με δύο διατάγματα το Χάττι Σερίφ του 1839 και το Χάττι Χουμαγιούν του 1856 καθιερώθηκε μια μορφή θρησκευτικής ισότητας όλων των υπηκόων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στις επόμενες δεκαετίες του 19ου και στις πρώτες του 20ου, ιδίως με την επικράτηση των Νεοτούρκων (1908 και κυρίως το 1909), έγιναν πολλές προσπάθειες περιορισμού των πιο πάνω δικαιωμάτων. Η εξασφάλισή τους με τη συνθήκη των Σεβρών (1920) ήταν πολύ πρόσκαιρη, γιατί ακολούθησε η μιχρασιατική καταστροφή και η υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης (1923), που στέρησε το Πατριαρχείο από το μεγαλύτερο μέρος του ποιμνίου του και περιόρισε την εξουσία σε αυστηρά θρησκευτικά πλαίσια.

Πώς γινόταν η απονομή της δικαιοσύνης; Ήδη κατά τους τελευταίους αιώνες της βυζαντινής αυτοκρατορίας στη σύνθεση των δικαστηρίων συμμετείχαν κληρικοί, τα δε θέματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου ανήκαν κατά μεγάλο μέρος στην δικαιοδοσία της Εκκλησίας. Έτσι η κοινή γνώμη είχε συνηθίσει στην ανάμειξη της Εκκλησίας στην απονομή της δικαιοσύνης και ιδίως στους δύο τομείς που αναφέρω πιο πάνω. Κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας η Ορθόδοξη Εκκλησία κατόρθωσε να επεκτείνει το πεδίο δικαιοδοσίας της και πέρα από τις διαφορές του οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου που η νομοθεσία των βυζαντινών αυτοκρατόρων καθιέρωνε και στη συνέχεια τα προνόμια των σουλτάνων της είχαν αναγνωρίσει. Έτσι καταλήγει να κρίνει το μεγαλύτερο μέρος των αστικών διαφορών μεταξύ των ορθοδόξων κατοίκων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Αρμόδια να κρίνουν τις διαφορές σε πρώτο βαθμό ήταν τα κατά τόπους εκκλησιαστικά δικαστήρια. Στα δικαστήρια αυτά δικάζε ο επίσκοπος της περιοχής είτε μόνος του είτε, και αυτό ήταν το πλέον σύνηθες, μαζί με το Συμβούλιο, μέλη του οποίου ήταν κληρικοί της περιφέρειάς του. Σε δεύτερο βαθμό αναγνωριζόταν αρμοδιότητα του Πατριάρχη και της Ιεράς Συνόδου του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Τα εκκλησιαστικά δικαστήρια απέκτησαν μεγάλο κύρος σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας έτσι, ώστε τουλάχιστον κατά τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κατάκτησης, να προσφεύγουν σ' αυτά όχι μόνον Έλληνες, αλλά και Εβραίοι ή και Τούρκοι που δεν είχαν εμπιστοσύνη στην αμεροληψία των τούρκικων δικαστηρίων.

Παράλληλα, μέσω των προνομίων, αναγνωρίστηκε δικαστική αρμοδιότητα και στις κοινοτικές αρχές. Με βάση τα διοικητικά προνόμια οι χριστιανοί είχαν την δυνατότητα να δημιουργούν σε κάθε περιοχή κοινότητες που αποτελούσαν διοικητική μονάδα. Κατά τους τελευταίους μάλιστα αιώνες της Οθωμανικής κυριαρχίας οι κοινότητες ως δικαιοδοτικά όργανα κερδίζουν έδαφος σε σχέση με τα εκκλησιαστικά δικαστήρια, τα οποία φαίνεται είχαν γίνει ασυμπαθή στα λαϊκά στρώματα.

Τι δίκαιο εφαρμόζαν τα δικαστήρια αυτά; Από τον 17ο αιώνα και μέχρι την ελληνική Επανάσταση του 1821, στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο ισχύουν παράλληλα: το τουρκικό δίκαιο, που εφαρμόζεται από τα τουρκικά δικαστήρια και το βυζαντινό δίκαιο που χρησιμοποιούν τα εκκλησιαστικά δικαστήρια. Εφαρμόζεται κυρίως το βυζαντινό δίκαιο που περιέχεται στην Εξάβιβλο, μια νομοθετική συλλογή που συνέταξε στα μέσα του 14ου αιώνα ο δικαστής Κ. Αρμενόπουλος στην Θεσσαλονίκη. Παράλληλα, όμως, κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκικής κυριαρχίας γνώρισε μεγάλη άνθηση το εθιμικό δίκαιο. Στο πλαίσιο των δικαιοδοτικών προνομίων που τους απονεμήθηκαν, οι ελληνικές κοινότητες και οι συντεχνίες, εφαρμόζουν τοπικά έθιμα, τα οποία άλλοτε μεν προσεγγίζουν αντίστοιχες διατάξεις του βυζαντινού δικαίου, άλλοτε όμως όχι. Ορισμένα από αυτά τα τοπικά έθιμα καταγράφηκαν, όπως π. χ. των νησιών Νάξου, Μυκόνου, Σαντορίνης.

Αντίθετα από την κυρίως Ελλάδα που κατά τους αιώνες της τουρκοκρατίας γνώρισε πλήρη νομοθετικό μαρασμό, ο ελληνισμός των παραδουναβίων Ηγεμονιών, δηλαδή των Ηγεμονιών της Μολδαβίας και της Βλαχίας, περιοχών που σήμερα ανήκουν στη Ρουμανία, επέδειξε έντονη νομοθετική δραστηριότητα. Κατά τον 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνα, οι Φαναριώτες (Έλληνες από την περιοχή Φανάρι της Κωνσταντινουπόλεως, όπου είναι η έδρα του Πατριαρχείου) ηγεμόνες της Μολδαβίας και της Βλαχίας συνέβαλαν στη διαφύλαξη της βυζαντινής νομικής παράδοσης, μέσω της έκδοσης κωδικοποιητικών έργων. Βάση δηλαδή των νομοθετημάτων τους ήταν οι διατάξεις του βυζαντινού δικαίου τις οποίες εμπλούτιζαν με σύγχρονες διατάξεις για την επίλυση σύγχρονων προβλημάτων, γιατί το δίκαιο είναι συνάρτηση του τόπου και του χρόνου.

Πώς δημιουργήθηκε το νεώτερο ελληνικό δίκαιο; Ένα από τα πρώτα μελήματα των επαναστατημένων Ελλήνων από το 1821 ήταν η δημιουργία μιας έννομης τάξης στις απελευθερωμένες από τον τουρκικό ζυγό περιοχές. Σχετικές διατάξεις απαντούν στα συνταγματικά κείμενα που καταρτίστηκαν από τις διαδοχικές τοπικές ή Εθνικές Συνελεύσεις, τόσο κατά την διάρκεια του μακρόχρονου απελευθερωτικού αγώνα όσο και μετά τον τερματισμό του. Ισχύον δίκαιο σύμφωνα με αυτές τις διατάξεις αποτελεί η νομοθεσία των Βυζαντινών αυτοκρατόρων, κυρίως η αστική, γιατί ως προς το εμπορικό δίκαιο ίσχυσε ο γαλλικός Εμπορικός Κώδικας. Ο Κώδικας αυτός είχε μεταφραστεί στα Ελλη-

νικά λίγο μετά την έκδοσή του και εφαρμοζόταν από τους Έλληνες εμπόρους στις επαγγελματικές τους σχέσεις. Έτσι, η επίσημη εισαγωγή του και μάλιστα κατ' αποκλεισμό των σχετικών εθίμων, αφού πλέον μόνος αυτός ισχύει, συνιστούσε την ικανοποίηση ενός αιτήματος της τάξης των εμπόρων και κυρίως των ηρωιστών.

Ως προς την ποινική νομοθεσία και την λειτουργία των δικαστηρίων αποφασίστηκε να συνταχτούν νέες νομοθεσίες.

Η καθιέρωση της βυζαντινής νομοθεσίας ως ισχύουσας νομοθεσίας του νέου ελληνικού κράτους δείχνει ότι το νέο ελληνικό κράτος ήταν συνέχεια, «διάδοχος», της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Μέσο, λοιπόν, για την αναγνώριση της συνέχειας αυτής θεωρήθηκε το δίκαιο, το οποίο γνώριζε ο ελληνικός λαός και εφαρμόζαν επί τέσσερις αιώνες τα δικαστήρια, και η δημιουργία ενός καθεστώτος νομικής συνέχειας μεταξύ Βυζαντίου και νεότερου ελληνικού κράτους.

Υπάρχουν, όμως, και άλλοι παράγοντες που επηρέασαν θετικά την προτίμηση προς το βυζαντινό δίκαιο. Τέτοιοι παράγοντες ήσαν η μεγαλύτερη εμπιστοσύνη του ανώτερου κλήρου και της αστικής τάξης προς το βυζαντινό δίκαιο, καθώς και ο φόβος της Διοίκησης ότι ενδεχόμενη εισαγωγή και καθιέρωση των ποικίλων τοπικών εθίμων θα έθετε σε κίνδυνο την πολιτική ενότητα του Ελληνικού Έθνους.

Όταν άρχισε να εφαρμόζεται το βυζαντινό δίκαιο άρχισαν να γίνονται συνειδητές οι πρακτικές δυσκολίες αυτής της εφαρμογής, τόσο λόγω του όγκου όσο και λόγω του περιεχομένου των σχετικών συλλεκτικών έργων. Έτσι τον Δεκέμβριο του 1830 εκδόθηκε διάταγμα της Ελληνικής Κυβέρνησης στο οποίο επισημαινόταν ότι πρόθεση των συνταγματικών διατάξεων ήταν να εφαρμοσθούν οι πολιτικοί (δηλαδή αστικοί) βυζαντινοί νόμοι. Αυτοί, όμως, όπως έγραφε το Διάταγμα είναι συγκεντρωμένοι μαζί με νόμους που αφορούν άλλους κλάδους του δικαίου, όπως το ποινικό, το εκκλησιαστικό, το στρατιωτικό δίκαιο, κ. λ. π. Το αποτέλεσμα ήταν, πάντα κατά το διάταγμα, ότι ούτε οι πολίτες μπορούσαν να πληροφορηθούν εύκολα το σύνολο των αστικών νόμων, ούτε οι δικαστές είχαν βοήθημα στην απονομή της δικαιοσύνης. Για τους λόγους αυτούς δόθηκε εντολή στον Υπουργό Δικαιοσύνης να συγκεντρώσει και να κατατάξει συστηματικά τους πολιτικούς βυζαντινούς νόμους από τα Βασιλικά, δηλαδή την μεγάλη κωδικοποίηση των μέσων βυζαντινών χρόνων (9ος αιώνας), και από τις νεαρές (τα νέα δηλαδή νομοθετήματα) των μεταγενέστερων αυτοκρατόρων.

Καμπή για τη νομοθεσία του νεότερου ελληνικού κράτους αποτέλεσε η βασιλεία του Όθωνος (μεταξύ των άλλων και η θέσπιση συντάγματος). Όταν ήρθε στην Ελλάδα ήταν ανήλικος, για αυτό διορίστηκε ένα συμβούλιο τριμελές που θα ασκούσε την Αντιβασιλεία. Ένα από τα τακτικά μέλη της Αντιβασιλείας ήταν ο νομομαθής, Καθηγητής του Πανεπιστημίου του Μονάχου,

Γεώργιος Λουδοβίκος φον Μάουρερ, ο οποίος διέθετε μεγάλη πείρα σε θέματα νομοπαρασκευαστικής εργασίας. Ο Μάουρερ ανέλαβε την ευθύνη για την οργάνωση των τομέων παιδεία, εκκλησία και δικαιοσύνη. Η παραμονή του στην Ελλάδα υπήρξε σύντομη, μόλις 18 μήνες, (1833–1834). Στο σύντομο, όμως, αυτό διάστημα, ο Μάουρερ επιτέλεσε σημαντικό νομοθετικό έργο. Ο Ποινικός Κώδικας, ο Οργανισμός των Δικαστηρίων, η Πολιτική και η Ποινική Δικονομία ανήκουν στο ενεργητικό του. Στο θέμα του Αστικού Δικαίου ενήργησε με μεγάλη προσοχή και αρκετούς δισταγμούς. Και αυτό γιατί είχε διαγνώσει την ιδιαίτερη σημασία του βυζαντινού και μεταβυζαντινού εθιμικού δικαίου.

Λίγους μήνες μετά την αποχώρηση του Μάουρερ, στις 23 Φεβρουαρίου 1835, εκδίδεται Διάταγμα της Αντιβασιλείας με το ακόλουθο περιεχόμενο:

« Οι πολιτικοί νόμοι των Βυζαντινών αυτοκρατόρων οι περιεχόμενοι εις την Εξάβιβλον του Αρμενοπούλου θέλουν ισχύει μεχρισού δημοσιευθή ο πολιτικός κώδικξ του οποίου την σύνταξιν διετάξαμεν. Τα έθιμα, όμως, όσα πολυχρόνιος και αδιάκοπος συνήθεια ή αποφάσεις δικαστικά καθιέρωσαν υπερισχύουν όπου επεκράτησαν. »

Με το διάταγμα, λοιπόν, αυτό εφαρμόζεται το βυζαντινό δίκαιο, όπως περιλαμβάνεται στην Εξάβιβλο του Αρμενόπουλου, το οποίο εφαρμοζόταν καθ' όλη την διάρκεια της Τουρκοκρατίας από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια.

Δημιουργήθηκε, όμως, πρόβλημα εάν αρκεί το κείμενο αυτό ή αν θα πρέπει να ανατρέχουν σε παλαιότερα νομοθετικά κείμενα, όπως τα Βασιλικά, τα οποία ήδη έχω αναφέρει, ή ακόμη παλαιότερα, στην κωδικοποίηση του ρωμαϊκού δικαίου που είχε κάνει ο βυζαντινός αυτοκράτορας Ιουστινιανός στα μέσα του 6ου αιώνα.

Έτσι στα μέσα του 19ου αιώνα, η νομολογία του Αρείου Πάγου και η επιστήμη ταλαντεύονταν, πάντοτε με αφορμή το διάταγμα του 1835, ανάμεσα στην αποδοχή του βυζαντινού αστικού δικαίου των Βασιλικών και σε αυτήν του δικαίου των ιουστινιάνειων Πανδεκτών. Εν τω μεταξύ οι νέοι που σπούδαζαν νομικά εξειδικεύονταν στα Πανεπιστήμια της Ευρώπης και κυρίως της Γερμανίας στο δίκαιο των Πανδεκτών που ίσχυε στην Γερμανία. Η κατάσταση, λοιπόν, που είχε δημιουργηθεί λόγω της εξειδίκευσης των νέων Ελλήνων επιστημόνων στο δίκαιο των Πανδεκτών και που επέστρεφαν στην Ελλάδα μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους ευνοήθηκε από έναν ακόμη παράγοντα: από την ογκώδη συγγραφική παραγωγή γύρω από το δίκαιο αυτό. Διαπρεπείς γερμανοί νομικοί έχουν γράψει μνημειώδη έργα και ερμηνεία του δικαίου των Πανδεκτών.

Με τέτοιο εξοπλισμό που είχαν στην διάθεσή τους οι έλληνες δικαστές και δικηγόροι στο δεύτερο μισό του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα ήταν φυσικό να επικρατήσουν τα πιο παλαιά νομοθετικά κείμενα, δηλαδή τα κείμενα

της ιουστινιάνειας κωδικοποίησης και κυρίως ο Πανδέκτης, ως κύρια πηγή του νεότερου ελληνικού δικαίου.

Αυτό δεν σημαίνει ότι το δίκαιο αυτό ίσχυσε αμετάβλητο, χωρίς δηλαδή καμία προσπάθεια εκσυγχρονισμού του. Από το 1835, χρονολογία έκδοσης του Διατάγματος της Αντιβασιλείας μέχρι το 1946, χρονολογία έναρξης ισχύος του ελληνικού Αστικού Κώδικα που ισχύει μέχρι σήμερα, δημοσιεύθηκαν αρκετά νομοθετήματα που τροποποιούσαν το ιουστινιάνειο δίκαιο σε εκείνους τους τομείς του ιδιωτικού δικαίου, που οι νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες επέβαλαν ουσιαστικές αλλαγές. Μερικοί από τους τομείς που τροποποιήθηκαν και εκσυγχρονίστηκαν είναι το οικογενειακό δίκαιο, θέματα π. χ. σχετικά με το διαζύγιο, το κληρονομικό δίκαιο, θέματα που έχουν σχέση με την επιτροπεία, την χειραφεσία και την κηδεμονία των ανηλίκων, τα σωματεία κ. λ. π.

Τον Φεβρουάριο του 1946 άρχισε να ισχύει ο σύγχρονος ελληνικός αστικός κώδικας, ο οποίος έθεσε τέρμα στην επί 14 αιώνες εφαρμογή του βυζαντινού δικαίου από τα ελληνικά δικαστήρια. Το δίκαιο που ισχύει σήμερα, αστικό, ποινικό, εμπορικό, δικονομικό κ. λ. π. είναι σύγχρονο, είναι δηλαδή νομοθετήματα του β' ημίσεως του 20ου αιώνα που συνεχώς μεταρρυθμίζονται και προσαρμόζονται προς τις συνεχώς ανανεούμενες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και εναρμονίζονται με τις οδηγίες και γενικά τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Vytvoření práva v novodobém řeckém státě

KALLIOPI (KELLY) BOURDARA

Dobytí Konstantinopole Turky v r. 1453 znamená konec byzantské říše — rozsáhlé říše, která zahrnovala Malou Asii, část Blízkého východu, Řecko a velkou část Balkánu. Byzanc postoupila svou civilizaci a náboženství, tj. křesťanství, sousedním národům. Její právo, zákony a správní systém do velké míry ovlivnily systémy sousedních zemí. Byzanc rovněž téměř na tisíc let zaštitila Evropu před expanzivitou osmanských Turků, kteří chtěli za každou cenu proniknout do Evropy. V r. 1453 se jim podařilo to, na co se řadu let připravovali — zmocnili se evropského území. Ovládli jihovýchodní Evropu.

Podle tradiční taktiky muslimských vůdců „biblické národy“, tj. křesťané a Židé, pokud se nevzpouzeli a platili daně (tzv. harače), mohly žít v osmanské říši do určité míry pod vlastní samosprávou a podle svého církevního práva. Tento princip se stal základem, na kterém byly vybudovány vztahy mezi církví, a to jak její hierarchie, tak i jejích věřících, a osmanskou říší po rozpadu byzantské říše a postupném dobývání jejich území.

Několik měsíců po podmanění Konstantinopole sultán Mohamed II. z důvodů politických i náboženských znovu založil ekumenický patriarchát a poskytl mu řadu obecných i zvláštních privilegií, která vytvořila právní rámec pro postupné integrování patriarchátu do osmanského správního mechanismu a osmanského zákonodárství a předpoklady pro společnou existenci, ale v mnoha případech i pro společné působení církevního vedení a osmanské správy na administrativní a hospodářské úrovni.

K čemu se tato privilegia vztahovala? Tato privilegia v církevní, justiční a správní oblasti obsahovala svobodné náboženské vyznání, vnitřní samosprávu jak náboženských komunit, tak institucí církevního i obecně duchovního rázu, svobodu ve správě církevního majetku a oproštění od daní, právo církevních orgánů na jurisdikci v duchovních otázkách a řešení sporů v oblasti rodinného a dědického práva.

Během staletí byla tato privilegia častokrát obnovována a někdy pod vlivem vnějších i vnitřních faktorů (např. prostřednictvím Řeků, kteří se dostali do vysokých státních funkcí) dokonce rozšiřována. Je ovšem známo, že privilegia a garance, kterých se porobeným Řekům dostávalo, byly často pod různými záminkami porušovány, obzvláště v odlehlejších venkovských oblastech, kde nebylo možné jejich dodržování kontrolovat.

Velký význam pro osobní práva nemuslimského obyvatelstva a obecně pro postavení církve v osmanské říši měly reformy, ke kterým došlo v polo-

vině 19. stol. s vývojem „východní otázky“. Na základě ediktů Hatt-i Serif z r. 1839 a Hatt-i Humayun z r. 1856 byla zavedena svým způsobem náboženská rovnoprávnost pro všechny obyvatele osmanské říše. V následujících desetiletích 19. stol. a na začátku 20. stol., obzvláště s nástupem mladoturků (1908 a především 1909) došlo k četným pokusům o omezení výše uvedených práv. Jejich zabezpečení ve smlouvě ze Sevres (1920) bylo jen dočasné, protože následovala maloasijská katastrofa a podpis lausannské smlouvy (1923), která vzala patriarchátu velkou část věřících a jeho pravomoci vyhranila na striktně církevní rámeček.

Jak byla vykonávána soudní moc? Již v průběhu posledních staletí byzantské říše bylo v soudních sborech zastoupeno duchovenstvo, jelikož problematika rodinného a dědického práva patřila do velké míry do jurisdikce církve. Veřejnost tak byla zvyklá na přítomnost duchovních při vykonávání soudní moci, především ve dvou výše uvedených oblastech. V období turecké nadvlády se ortodoxní církvi podařilo rozšířit své pole působnosti i mimo spory týkající se rodinného a dědického práva, jež bylo zakotveno legislativou byzantských císařů a následně uznáno privilegii sultánů. Přísluší jí tak rozhodování o nemalém množství občanských sporů mezi ortodoxními obyvateli osmanské říše.

Kompetentními pro řešení sporů na prvním stupni byly na různých místech se vyskytující církevní soudy. Tyto soudy vedl místní biskup buď sám, nebo častěji společně s radou, jejímiž členy byli místní duchovní. Na druhém stupni byla uznávána pravomoc patriarchy a Svatého synodu patriarchátu v Konstantinopoli. Církevní soudy měly mezi obyvateli osmanské říše takovou autoritu, že hlavně v prvních staletích turecké nadvlády se k nim obraceli nejen Řekové, ale i Židé a Turci, kteří neměli důvěru v nestrannost tureckých soudů.

Prostřednictvím privilegií byly zároveň poskytnuty kompetence úřadům v komunitách. Na základě správních privilegií měli křesťané možnost zakládat v každé oblasti komunity, které představovaly správní jednotku. Během posledních staletí osmanské nadvlády komunity coby soudní orgány předčily církevní soudy, které u lidových vrstev podle všeho ztratily oblibu.

Jaké právo uplatňovaly tyto soudy? Od 17. stol. až do řecké revoluce v r. 1821 platilo v širším řeckém prostoru paralelně turecké právo, které uplatňovaly turecké soudy, a byzantské právo, které používaly církevní soudy. Platilo především byzantské právo obsažené v právní příručce Hexabiblos, kterou v polovině 14. stol. sepsal soluňský právník K. Armenopulos. V posledním století turecké nadvlády pak velký rozmach zaznamenalo i zvykové právo. V rámci poskytnutých soudních pravomocí řecké komunity a cchy uplatňují místní zvyky, které se v některých případech blíží příslušným

ustanovením byzantského práva, v jiných případech nikoliv. Některé z těchto místních zvyků byly písemně zaznamenány, např. na ostrovech Naxos, Mykonos a Santorini.

Na rozdíl od pevninského Řecka, kde po dobu turecké nadvlády došlo k naprostému úpadku zákonodárství, zažíval helénismus podunajských knížectví, tj. knížectví Moldavska a Valašska, nacházejících se dnes na území Rumunska, intenzivní zákonodárnou činnost. V průběhu 18. stol. a začátkem 19. stol. se fanarioté (Řekové z istanbulského Fanaru, kde se nachází sídlo patriarchátu) moldavského a valašského knížectví zasloužili o zachování byzantských zákonodárných tradic vydáváním kodifikovaných děl. Základem jejich právních ustanovení byla ustanovení byzantského práva, obohacená o aktuální ustanovení na řešení soudobých problémů, neboť právo je propojeno místa a času.

Jak bylo vytvořeno novodobé řecké právo? Jedním z prvních úkolů Řeků bojujících za nezávislost bylo od r. 1821 vytvoření zákonného řádu v těch oblastech, které již byly od turecké nadvlády osvobozeny. Příslušná usnesení odpovídají ústavním textům, vytvořeným postupně místními či národnými shromážděními jak v průběhu národně osvobozenického boje, tak po jeho skončení. Platné právo v souladu s těmito usneseními představuje legislativa byzantských panovníků, především u civilního práva, neboť u práva obchodního platil francouzský obchodní zákoník. Tento zákoník byl krátce po svém vydání přeložen do řečtiny a řečtí obchodníci jej ve svých obchodních vztazích začali uplatňovat. Jeho oficiálním přijetím poté, co byly zavrženy i místní zvyklosti, a poté, co již byl beztak v praxi osvojen, se vyhovělo jednomu z požadavků obchodních kruhů, především obchodníků na ostrovech.

Co se týče trestní legislativy a soudního řízení bylo rozhodnuto o sestavení nových zákonů. Ustavení byzantské legislativy za platnou legislativu novodobého řeckého státu dokazuje, že novodobý řecký stát byl pokračováním, „nástupcem“ byzantské říše. Prostředkem pro uznání této kontinuity se stalo právo, které řecký národ znal a které jeho soudy aplikovaly po čtyři staletí, a vytvoření takového právního režimu, jenž bude v novodobém řeckém státě navazovat na byzantský.

Existují však i další faktory, které se pozitivně podílely na osvojení byzantského práva. Patřila mezi ně větší důvěra vyššího kléru a měšťanů vůči byzantskému právu, stejně tak jako obavy ústřední správy, že by eventuální zavedení a ustavení nejrůznějších místních zvyklostí mohlo ohrozit politickou jednotu řeckého národa.

Ve chvíli, kdy se začalo byzantské právo uplatňovat, začaly vyvstávat i praktické problémy, které s tím byly spojeny, a to v důsledku jak rozsahu, tak obsahu nashromážděné příslušné literatury. V prosinci r. 1830 tak byl

vydán dekret řecké vlády, ve kterém bylo uvedeno, že předmětem ústavních usnesení je aplikování civilních byzantských zákonů. Ty však byly podle příslušného dekretu soustředěny do svazků společně se zákony vztahujícími se na jiné právní oblasti — jako je právo trestní, církevní, vojenské apod. Výsledkem pak podle dekretu byla skutečnost, že ani občané nemohli snadno získat informace o všech civilních zákonech, ale ani soudci se při rozhodování neměli o co opírat. Z tohoto důvodu byl vydán příkaz ministru spravedlnosti, aby nashromáždil a systematicky oddělil civilní byzantské zákony od královských, tj. aby ve velkém rozsahu kodifikoval zákony středního byzantského období (9. stol.) a novější zákony pozdějších císařů.

Přelom v legislativě novodobého řeckého státu nastal za vlády krále Oty I. (došlo mj. i k přijetí ústavy), který přišel do Řecka jako nezletilý, proto byla ustavena tříčlenná regentská rada, jež se ujala řízení státu. Jedním ze členů této rady byl profesor univerzity v Mnichově Georg Ludwig von Maurer, který měl s legislativou velké zkušenosti a ujal se organizování oblastí školství, církve a justice. V Řecku pobyl krátkou dobu, pouhých 18 měsíců (1833–1834). Za tuto krátkou dobu však stihl odvést významné legislativní dílo, které mj. zahrnuje trestní kodex, organizaci soudů, občanský a trestní zákoník. V oblasti civilního práva postupoval velice pozorně a častokrát váhavě, neboť si byl vědom zvláštního významu, který zde hrálo byzantské a pobyzantské zvykové právo.

Několik měsíců po Maurerově odjezdu vydala regentská rada dne 23. února 1835 dekret, jehož obsah byl následující: „Civilní zákony byzantských panovníků, obsažené v Armenopolově Hexabiblu budou platit do doby, dokud nebude vyhlášen vytvářející se občanský zákoník. Dlouhodobě a kontinuálně uplatňované zvyklosti a zavedené soudní rozhodování však budou mít tam, kde přetrvávají, vyšší platnost.“

Daným dekretem tak bylo zavedeno byzantské právo, tak jak bylo obsaženo v Armenopolově Hexabiblu a aplikováno po celé období turecké nadvlády církevními soudy.

Problém nicméně nastal v tom, zda příslušný text postačuje, nebo je nutno se obrátit ke starším zákonodárným textům, jako byly výše uvedené královské, nebo k ještě dřívějším, v průběhu kodifikace římského práva, které vytvořil byzantský císař Justinián v polovině 6. stol.

V polovině 19. stol. věda a nomologie areopagu kolísala, vždy na základě dekretu z r. 1835, mezi akceptováním byzantského občanského práva a práva justiniánských pandektů. V té době se mezitím mladí absolventi právnických fakult na evropských univerzitách, především na německých, specializovali na právo pandektů platících v Německu. Situaci, tak jak se vytvořila v důsledku specializace na právo pandektů mladými odborníky, kteří

se po ukončení studií vraceli do Řecka, podpořil ještě jeden další faktor, a to rozsáhlá spisovatelská tvorba související s tímto právem. Věhlasní němečtí autoři sepsali monumentální díla s interpretacemi práva pandektů.

S takovou výzbrojí, kterou měli řečtí soudci a advokáti k dispozici ve druhé pol. 19. stol. a začátkem 20. stol., bylo přirozené převládání starších zákonodárných textů, tj. textů z justiniánské kodifikace a především pandekt, jako hlavního zdroje novodobého řeckého práva.

Neznamená to, že by toto právo platilo beze změny, tj. bez jakýchkoliv pokusů o jeho modernizaci. Od r. 1835, tj. od doby vydání regentského dekretu, až do r. 1946, tj. doby, kdy vešel v platnost řecký občanský zákoník, jenž platí dodnes, byla zveřejněna řada právních ustanovení upravujících justiniánské právo v těch oblastech soukromého práva, kde si společenské a hospodářské podmínky zásadní změny vyžádaly. Mezi oblastí, které byly upraveny a modernizovány, patří např. rodinné právo s otázkami spojenými s rozvodem, dědické právo, záležitosti týkající se správy, emancipace, poručnictví nezletilých dětí, odborů atd.

V únoru r. 1946 vešel v platnost moderní řecký občanský zákoník, který skoncoval s uplatňováním byzantského práva, směrodatným pro řecké soudy po 14 staletí. Dnešní platné právo, občanské, trestní, obchodní atd., je moderní, tzn. že se jedná o ustanovení ze 2. pol. 20. stol., která se neustále reformují a upravují v souladu s měnícími se společenskými a hospodářskými podmínkami a harmonizují podle směrnic a celkové legislativy Evropské unie.

Fünf Gestalten der neugriechischen Dichtung

LINOS POLITIS

Nach der flüchtigen Skizze, die ich Ihnen in meinem vorgegangenen Vortrag über die Entwicklung der neugriechischen Literatur entworfen habe, möchte ich heute über die neugriechische Dichtung sprechen und Ihnen, soweit das im beschränkten Rahmen eines Vortrages möglich ist, das Werk von fünf Dichtern vorführen, denen besondere Bedeutung zukommt und die die dichterische Stimme im neuen Griechenland auf gültige und verantwortliche Weise vertreten haben.

Das Dichten ist eine den neueren Griechen sehr adäquate Form der Aussage. Noch gibt es, besonders auf den zwei grossen Inseln des Südens, auf Zypern und Kreta, zünftige Gelegenheitsdichter, die aus dem Stegreif die wichtigsten Ereignisse der Zeit in gereimten Versen erzählen. Im Bereich der reinen Dichtung und der Lyrik hat sich das griechische Volk im Volkslied eine besondere Ausdrucksweise zu eigen gemacht. Wir haben es im ersten Vortrag als eine parallele Erscheinung neben dem alten Epos der Digenis Akritas im 10. oder 11. Jahrhundert erwähnt. Sein Ursprung liegt vielleicht noch weiter zurück. Ja sogar der spezielle neugriechische Name für „das Lied“: τραγούδι weist uns auf die altgriechische Tragödie hin. Nach einer höchst wahrscheinlichen Theorie ist das Volkslied — τραγούδι —, besonders die bedeutendere Gattung der erzählenden Liedes, aus der Auflösung der alten Tragödie im späten Altertum entstanden; und tatsächlich haben die ältesten unter diesen Liedern (wie z. B. das wohl bekannte vom toten Bruder — ähnlich der Lenora-Sage) einen tragischen Stoff zur Grundlage.

Das Volkslied führt ein Eigenleben, wir treffen es aber auf allen Stufen unserer Literaturgeschichte parallel mit der Kunstdichtung an. Ein letztes Aufblühen genoss es im 18. Jahrhundert bis zur Zeit des Freiheitskampfes: es ist das „Kleften“- oder „Rebellen“-Lied. Es hat eine Tiefe und eine Ausdruckskraft, die dem gewöhnlichen, harmlosen Volkslied nicht eigen ist, und deswegen hat Goethe mit Erstaunen über diese Lieder gesprochen und einige davon übersetzt; die gleiche Bewunderung erregte die Veröffentlichung einer Anzahl von griechischen Volksliedern im Jahr 1824 durch den französischen Philologen Claude Fauriel.

Ich habe aber nicht die Absicht, heute über dieses grosse und verlockende Thema zu sprechen. Ich möchte nur, wie ich schon sagte, auf einige hervorragende Gestalten der neugriechischen Dichtung hinweisen, von denen die meisten eine tiefe Einwirkung von Seiten des Volksliedes aufgenommen haben.

Zuerst **Solomos**: die bedeutendste Gestalt der neugriechischen Dichtung bis zu unseren Tagen. Er ist in Zakynthos geboren; und die Ionischen Inseln nehmen eine besondere Stelle in der neugriechischen Geschichte ein: sie sind nämlich der einzige griechische Landesteil, der die türkische Herrschaft nie kennengelernt hat; auch derjenige, der am längsten (schon seit dem Anfang des 13. Jahrhunderts) unter der Herrschaft der Franken und der Venezianern gestanden ist. Die Ionischen Inseln sind auch derjenige Teil Griechenlands, der am Abendlande am nächsten liegt. So ist es natürlich, dass sich der abendländische Eifluss dort am stärksten ausgewirkt hat. Ausserdem besuchte die gebildete Schicht die Universitäten Italiens und pflegte unter sich eher italienisch als ihre eigene Sprache zu sprechen.

So auch Solomos. Seine Bildung trug ausgesprochen italienischen Charakter: zehn Jahre hindurch studiert er in Italien, auf italienisch sind seine ersten dichterischen Versuche abgefasst. Aber wenn er als Jüngling von 20 Jahren auf seine Heimatinsel zurückkehrt, gibt es etwas, das ihn von seinen Altersgenossen unterscheidet, etwas, das ihn treibt, die Verse eines blinden Bettlerdichters mit Anteilnahme zu hören, der ein Zeitereignis in volkstümlichen Reimen erzählte. Er sammelt sorgfältig Wörter und Redensarten aus dem Volksmund, und versucht — gleich nach seiner Rückkehr aus Italien —, das leichte Vermachen auf italienisch aufgebend, mit griechischem Vermass und in griechischer Volkssprache zu dichten. Diese jugendlichen Versuche führen endlich zu einem bedeutenden Resultat: zur *Hymne an die Freiheit*, einem langem Gedicht, das, voll von lyrischer Begeisterung, und mit einem ungezwungenen, fast improvisierten und beseelten dichterischen Ausdruck, bald in epischer Breite, bald in lyrischer Tiefe, die Heldentaten der Freiheitskämpfer von 1821 besingt.

Die *Hymne* wurde damals veröffentlicht und in die meisten europäischen Sprachen übersetzt und verlieh Solomos, schon in seinem 25. Lebensjahr, die Bezeichnung des „Nationaldichters“. Aber Solomos war vom Schicksal nicht für solche leichte Eroberungen bestimmt. Die *Hymne* war kein Endziel, sondern ein Ausgangspunkt. Solomos hat, in höchst intensiver lebenslanger Bemühung das leichte, ungezwungene Schaffen der jungen Jahren preisgegeben und die dichterische Sprache zu immer grösserer Tiefe ausgearbeitet, stets auf der Suche nach dem vollkommenen Ausdruck. Dieser Weg führte ihn zunächst zum Volkslied und zur Überlieferung der kretischen Literatur. Er selbst hatte jedoch einmal, im Bezug auf die Sprache gesagt: „Unterwirf dich zunächst der Volkssprache und werde, wenn du dazu fähig bist, Herr über sie.“ So ging er auch jetzt vor, nachdem er sich die dichterischen Ausdrucksformen des Volksliedes zu eigen gemacht hatte, und gelangte zu

einem persönlicheren und schwer zugänglichen Dichten. Und das nicht nur in Sprache und Ausdruck, sondern auch im ganz eigenen Wesen seiner Lyrik.

Für seine Zeitgenossen war und blieb Solomos der gefeierte Nationaldichter der „Hymne an die Freiheit“. Diese seine spätere Bemühung, seine intensive Arbeit und die Sorge um den Ausdruck blieb ihnen völlig unbekannt; denn Solomos selbst hat zu Lebzeiten nicht die geringste Mitteilung davon gemacht. Und erst nach seinem Tod traten, gesammelt und geordnet von seinem treuen Schüler Jakovos Polyklas, diese späteren Werke aus der Verborgenheit ans Licht, ohne von ihrem Schöpfer die letzte Überarbeitung erhalten zu haben, in der Form von losen Fragmenten. Diese Fragmente verursachten bei den Zeitgenossen eine ausgesprochene Enttäuschung und trafen nur auf Verständnislosigkeit. Für uns heute bilden sie das Kostbarste unter dem teuren Vermächtnis des Solomos; sie sind es, die uns zwingen, ihm eine so hohe Stelle einzuräumen und ihn als einen Bahnbrecher in der Entwicklung der europäischen Lyrik im allgemeinen zu betrachten.

In einer Zeit, die mit langen episch-lyrischen Gedichten, z. B. mit jenen von Byron, vertraut war, ist es bemerkenswert, wie sehr Solomos das rein Lyrische von jedem artfremden Element isolierte. In seinem Lebenswerk, den *Freien Belagerten*, wollte er in der Dichtersprache die Geschichte der belagerten Kämpfer von Missolonghi wiedergeben, die nach und nach alle äusserlichen Widrigkeiten besiegen, um schliesslich, belagert, aber doch frei, zur Erlösung und zum Märtyrertum zu schreiten. Dieser Stoff hätte sich besonders für eine episch-lyrische Behandlung geeignet. Aber Solomos besass für rein historisch-erzählerische Element, für alles das, was nicht reine Dichtung, sondern Geschichte, Chronik, Bindematerial war, durchaus kein Interesse, und drängte sein ganzes Bemühen auf das rein Lyrische zusammen. In Wirklichkeit haben wir also nicht Fragmente im eigentlichen Sinne der Wortes vor uns; dass heisst: Stücke, die aus einem grösseren Zusammenhang gerissen sind, sondern kleinere ganz bewusst und absichtlich ausgesonderete lyrische Einheiten. Die Tragik der freien Belagerten von Missolonghi hat Solomos in einer lyrischen, für seine Zeit vollkommen neuen Vision wiedergegeben. Diese strenge Isolierung des lyrischen Elementes, diese „reine Poesie“, zu der die europäische Dichtung erst nach vielen Jahren gelangen sollte, ist es eben, was ihn für seine Zeitgenossen unverständlich werden liess und was ihn uns heute so wertvoll macht. Wie ein französischer Übersetzer seines Werkes schrieb: „die neugriechische Dichtung fängt mit Mallarmé an und überlässt Hugo die Sorge, später geboren zu werden.“ Heute, wo der Name „Solomos“ mit den aktuellsten Dichterfragen verbunden ist, können wir vielleicht die

Behauptung wagen: das Publikum, für das Solomos auf seiner Heimatinsel gearbeitet hat, sind gerade wir.

Andreas Kalvos wurde sechs Jahre vor Solomos geboren, im Jahre 1792, auf derselben Insel Zakynthos. Herkunft jedoch, Schicksal und dichterisches Schaffen sind bei beiden Dichtern vollkommen verschieden, ja entgegengesetzt gewesen. Geboren von einem adeligen Vater und einer Mutter aus dem Volke, Solomos, von einer adeligen Mutter und einem eher abenteuerlichen Vater, Kalvos, folgt letzterer als kleines Kind für ganze zwanzig Jahre seinem Vater durch die Länder Asiens und Europas und führt ein Leben voller Entbehrungen, während Solomos eine vollkommene Bildung in Italeien zuteil wurde. Auf seinen Irrfahrten begegnet Kalvos Ugo Foscolo, wird sein Sekretär und empfängt den entscheidenden Einfluss des grossen italienischen Dichters und Landsmannes, bis sie ein Missverständnis, wegen des reizbaren Charakters beider, endgültig trennt. Freiheitsliebend und aufständlerisch wie sein Lehrer hat auch Kalvos — natürlich auf italienisch — eine Ode für Bonaparte, eine andere für die Ionier, sowie klassizistische Tragödien und anderes geschrieben. Und eines Tages kommt auch an Kalvos, wie an Solomos, die Nachricht von dem grossen Aufstand. Er ist ein griechischer Dichter: wie soll er das grosse Ereignis in einer fremden Sprache besingen? Kalvos schreibt 20 Oden, deren Inhalt der Freiheitskrieg ist, und die 1824 in Genf und 1826 in Paris veröffentlicht werden; ungefähr in denselben Jahren ist auch die *Hymne an die Freiheit* von Solomos herausgegeben worden.

Nichts gemeinsames haben die Oden von Kalvos mit der *Hymne* und noch weniger mit der ganzen späteren Entwicklung von Solomos. Während letzterer, der Sohn eines adeligen Vaters, und vornehm in Italien erzogen, sich von Anfang an der volkstümlichen Überlieferung zuwandte, wählte der Plebejer Kalvos ein aristokratisches Gewand für seine poetischen Gedanken und zeigte eine Verachtung für alles Volkstümliche. In einer Zeit, wo der Strom der poetischen Überlieferung in Griechenland unterbrochen war, standen beide Dichter, jeder auf seine Art, der akuten Frage des dichterischen Schaffens gegenüber. Auf dem warmen Boden der Heimat fand Solomos den Faden der Tradition und setzte ihn fort; seit zwanzig Jahren in der Fremde, bemühte sich Kalvos, ganz allein seine Ausdrucksmittel zu schaffen; deswegen wirkt er mehr tragisch bei diesem einsamen Bemühen.

Auf Grund der Dichtkunst von Foscolo und mit den alten klassischen Autoren als Vorbild, bildet Kalvos Sprache, Vers und Ausdrucksmittel aus eigener Kraft und aus klassischen Erinnerungen. Er zerlegt den fünfzehnsilbigen Volksvers in zwei Teile, fügt den Adoneios der altgriechischen Lyrikern

hinzu, und verwendet in seinen klassizistischen Strophen seltene alte Wörter, ersetzt die Wörter der Umgangssprache mit altertümlichen Endungen und führt bei den Klassizisten beliebte Begriffe und Eigennamen ein. Darum wird er von vielen seiner Zeitgenossen und von Späteren „neuer Pindar“ genannt.

Trotzdem gibt es im Werk von Kalvos eine tiefgehende Spaltung. Denn dieser scheinbare Klassizismus, diese altertümliche und verklarte Lobpreisung der Tugend ist nur ein Gewand, unter dem sich die ungestüme Seele eines echten Romantikers rührt. Einer unserer besten Kritiker hat gezeigt, dass der grösste Teil der dichterischen Bilder von Kalvos im wesentlichen aus romantischen Elementen bestehen: Wolken, Wind, Ruinen, Tränen, Schwermut, Verzweiflung. „Mit einem verzweifelten Inneren inmitten der Atmosphäre des Romantismus, schickt er sich an, die Heldentaten eines Volkes zu preisen, das von Lebenskraft erfüllt ans Licht der Freiheit zurücksteigt. . . Der Zwiespalt zwischen trauriger Stimmung und klassizistischer Form gibt seinem ganzen Werk einen tragischen Grundton, der eben die eine Quelle der Ergriffenheit“ und der Faszinierung bildet, die dieses Werk auf uns ausübt.

Eine andere Quelle ist der männliche und strenge Grundton seiner Dichtung, das Vermeiden billiger Effekte, der Mangel an jeglicher Weichheit, und zudem eine Kraft der Phantasie und eine nie dagewesene lyrische Kühnheit, Wortneuprägungen und kühne Kombinationen von Worten und Begriffen; das alles veranlasste einige Vertreter der modernen Dichtung, ihn manchmal in dieser Beziehung als Vorläufer anzusehen.

Vielleicht war dieses innere Drama und dieser Zwiespalt der Grund, warum Kalvos nichts weiteres als diese 20 Oden, und zwar schon vor seinem 35. Lebensjahr, geschaffen hat, während er erst nach seinem 75. starb. Es ist auch bezeichnend, dass Kalvos und Solomos länger als 25 Jahre zusammen in einem so kleinen Ort wie Korfu leben, und doch haben wir keine Notiz über eine engere Beziehung zwischen beiden, nicht einmal über eine blossе Bekanntschaft. Ungefähr sechzig Jahre alt verliess Kalvos Korfu und begab sich nach England, wo er, noch einmal von der Heimat entfernt, in einem Vorort von London, 1869 gestorben ist.

Zwölf Jahre früher (1857) war Solomos in Korfu gestorben, von allen verehrt, allerdings wegen seiner jugendlicher „Hymne“. Und bald danach, im Jahre 1859, wurde **Kostis Palamas** geboren.

Es ist unmöglich, in einer kurzen Stunde die erstaunliche Persönlichkeit des Palamas zu würdigen, der für 50 oder 60 Jahre im Mittelpunkt des geistigen Lebens stand. Würden wir auch seine übrige Produktion — die Prosawerke, die kritischen Essays usw. — beiseite lassen und uns auf sein dichterisches Werk beschränken, so hätten wir uns doch mit seinen 18. Ge-

dichtsammlungen auseinanderzusetzen, die sich über 50 volle Jahre eines gänzlich der Dichtung geweihten reichen Lebens erstrecken.

Palamas gehört der Generation von 1880 an, die so vieles für die Erneuerung unserer Literatur getan hat, und ist ihr bedeutendster Vertreter. Doch, während die anderen Dichter derselben Generation ihre Gedichtsammlungen schon um 1880 veröffentlichten, lässt Palamas noch sechs Jahre vergehen, ehe er seine erste Sammlung der Öffentlichkeit vorlegt. Und diese seine erste Sammlung hebt sich aus dem allgemeinen Niveau der Zeit noch nicht heraus, wie übrigens auch die zweite und dritte — obwohl der Preis, den er nacheinander in zwei offiziellen poetischen Wettstreiten gewann, ihm inzwischen zur allgemeinen Anerkennung verholfen hat. Doch müssen wir bis 1895, zu seinem 35. Lebensjahr, gelangen, um den ersten wirklichen Zeichen seiner Begabung zu begegnen.

Zu Weihnachten dieses Jahres veröffentlichte Palamas eine Reihe von 12 Sonetten mit dem Gesamttitel *Heimaten*. Er besingt nacheinander, Patras, seine Geburtsstadt, Missolonghi, wo er erzogen wurde, Athen, Korfu (das Korfu von Solomos), seine dichterische Heimat, um nachher auf die geistigen Heimaten überzugehen und bis zur kosmischen Welt der Sterne und der Elemente zu gelangen. Diese Sonette gehören zu den schönsten dieser Gattung und sind ausgezeichnete Beispiele des neugriechischen Parnassismus. Sie sind, wie es oft geschieht, gleichzeitig, die letzten Beispiele; schon mit der nächsten Gedichtsammlung, den *Jamben und Anapästern*, verlässt Palamas den Parnassismus und bekennt sich zur neuen Schule des Symbolismus — obwohl seine Persönlichkeit so stark ist, dass man ihn nicht als Anhänger der einen oder der anderen Schule allein ansehen kann.

Die Sonette der *Heimaten* wurden als erste Einheit in eine der wichtigsten Sammlungen von Palamas aufgenommen, in das *Unerschütterliche Leben*. Sie vereinigt die Gedichte, die er in der Zeit um 1900 geschrieben hat, ein Jahr, das eine wichtige Etappe in seiner dichterischen Entwicklung darstellt. Die Kritiker haben oft über einem Dualismus bei Palamas gesprochen, in seiner Bestrebung alles kennenzulernen, schwankt er oft zwischen diesem und jenem, ohne sich zu einer von beiden richtig zu bekennen. In seiner Dichtung stehen auch zwei Bestrebungen nebeneinander: auf der einen Seite sehnt er sich nach dem, was er selbst die „grossen Visionen“ nennt, nach einer breiten, grossartigen Dichtung, voll von allen Lebensproblemen; doch zieht ihn auf der anderen Seite immer ein bestimmtes Verlangen zu intimeren und geheimnisvolleren Bereichen, in die Sphäre eines zarteren Lyrismus, zu einem abseitsgelegenen, „unerschütterlichen“ Leben. Die Sammlung enthält vor allem Gedichte der zweiten in Moll gestimmten Tonart, als deren Höhepunkt sicherlich das lange, von echter Lyrik erfüllte Gedicht *der Palmaum* zu gel-

ten hat: in einer lyrischen Dialektik und einer musikalisch ausgearbeiteten Sprache, sind die beiden Symbole nebeneinander gestellt, der Palmaum — das Ideal — wohlthuend, aber vielleicht auch vernichtend für alles was unter seinen Schatten lebt, und die kleinen blauen Blumen, die Menschen, Wesen, die zu seinen Diensten stehen und für die sein Schatten Segen zugleich und Vernichtung bedeutet.

Der Palmaum wurde 1900 geschrieben. Seit jener Zeit scheint Palamas den Weg dieser intimen lyrischen Dichtung zu verlassen, um zu seinen grossen, vielfältigen Kompositionen weiterzuschreiben, in denen er seinen Zeitgenossen eine eigene Botschaft übermitteln wollte. Das Jahr 1900, als eine scharfe Grenze zwischen der sorglosen Welt des 19. und derjenigen voll von Angst und Problematik des 20. Jahrhunderts, scheidet auch diese beiden Gattungen der Lyrik des Palamas.

Im ersten Jahrzehnt des neuen Jahrhunderts übergibt er der Öffentlichkeit die zwei grossen Kompositionen, die die zweite, geisterfüllte und breitredende Gattung seiner Dichtkunst vertreten. Die erste Komposition, *die zwölf Gesänge des Zigeuners*, wird von den Kritikern als sein Hauptwerk betrachtet; die zweite, *die Flöte des Königs*, betrachtete Palamas selbst als sein repräsentativstes Werk. Es handelt sich um eine Art Epos mit dem byzantinischen Kaiser Basileios II. als Hauptfigur, in dem aber aller Drang und alles Streben des neuen Griechentums zu einem grossen Ganzen vereinigt sind, die ganze Sehnsucht des fortschrittlichen, emporsteigenden Teiles der Nation, die jetzt, nach der Niederlage von 1897, zur Verwirklichung und Ausbreitung durch die Balkankriege von 1912–1913 gelangt. Es ist allerdings ein von Begeisterung getragenes, umfassendes Werk; doch haben die Dichter gegenüber ihren eigenen Werken selten ein zutreffendes Urteil. Die Breite des Ausdrucks steht mit der Tiefe des Gehaltes nicht im richtigen Verhältnis; es gibt einzelne Stücke von besonderer Schönheit; doch ist das Ganze für den heutigen Leser äusserst ermüdend.

Im Gegensatz dazu stehen *die 12 Gesänge des Zigeuners*. Dieses Werk, dessen Kerngedanke Palamas seit Jahren beschäftigte, ist weniger literarisch, weniger, kann man sagen, „programmatisch“. Der Zigeuner — der letzten Endes der Dichter selbst ist — muss durch viele Prüfungen, durch viele Negierungen hindurch, Erlebnisse persönlicher oder nationaler Art, um schliesslich zur schöpferischen Seelenruhe, die die Kunst verleiht, zu gelangen. Das Werk erscheint manchmal als ein tiefgehendes lyrisches Geständnis; manchmal reicht es bis an die Grenzen einer wahrhaften und warmherzigen epischen Breite; Palamas hat die Eingebung gehabt, die ganze Handlung vor einen allerdings nicht genau bestimmten historischen Hintergrund zu stellen, der kurz von oder kurz nach der Einnahme von Konstantinopel liegt.

Die zwölf Gesänge des Zigeuners bedeuten einen Höhepunkt; was folgt, ist eher ein Absteigen. Er gibt 1912 zwei Sammlungen heraus, mit lyrischen Paralipomena. 1915 eine andere wichtige Sammlung: *Altäre*. Er wird noch weitere dichterische Gedichtsammlungen bis 1935 herausgeben, die aber nicht viel zu seinem bereits geschaffenen Werk hinzufügen. Er wird im Jahre 1943 hochbetagt sterben, mitten in elenden Jahren der fremden Okupation.

Als eine Hauptgestalt der Dichtung und des geistigen Lebens während all dieser Jahre, hat Palamas bei Lebzeiten sowohl den uneingeschränkten Lobpreis, wie auch die ablehnde Kritik kennengelernt. Besonders hat man bei ihm die Breite des Ausdrucks, den Mangel an lyrische Tiefe und anderes getadelt. Die Beurteilung mag zutreffend sein, ist aber trotzdem ungerecht. Heute, wo sich der Kreis von hundert Jahren nach seiner Geburt schliesst, vermögen wir klarer als seine Zeitgenossen zu unterscheiden Qualität seiner Dichtung, auch manchmal mitten im breiten Wortschwall, nicht absprechen; sondern müssen die ungemein Intensität anerkennen, die seine Anwesenheit der Sprache, dem dichterischen Denken der neuen Schwere des geistigen Menschen verliehen hat. Alle, die nach ihm kamen, sei es, dass sie auf seinen Spuren schritten oder dass sie im bewussten Gegensatz zu ihm ihr Werk schufen, sind notwendigerweise von seiner Persönlichkeit geprägt.

Wie neben Solomos die im Wesen so verschiedene Persönlichkeit von Kalvos steht, so steht in gewissem Mass neben Palamas die ganz eigenartige Dichterpersönlichkeit von **Konstantinos Kavafis**. Vier Jahre jünger als jener, ist Kavafis 1863 ausserhalb des eigentlichen Griechenlands, in Alexandrien geboren, in einer Stadt reich an griechischen Erinnerungen, wo auch bis zuletzt eine blühende griechische Kolonie lebte. Seine Kinderjahre verbrachte er abgesehen von Alexandrien, in grossen Hauptstädten wie London und Konstantinopel. Seine ersten poetischen Versuche fallen in dieselben Jahre zusammen mit der Generation von 1880. Trotzdem bleibt sein Schaffen im eigentlichen Griechenland völlig unbekannt; auch wenn eine Reihe von Gedichten von ihm, und zwar mit äusserst lobenden Worten, 1903 in einer athenischen Zeitschrift veröffentlicht werden, hat er doch kaum Verständnis gefunden. Das war natürlich sehr schwer in einer Zeit, in der die Gestalt Palamas' im geistigen Leben herrschte. Nur viel später, nach 1920, als sich die neuere Generation in ihrer Treue zu Palamas erschüttert fühlt, wird von ihr die eigenartige Dichtung von Kavafis ihm als Gegengewicht zur Seite gestellt. Je mehr sich der Stern von Palamas senkt, um so mehr steigt derjenige von Kavafis empor. Er wird von den jüngeren hochgeschätzt und in fremde Sprachen übersetzt; Kavafis ist heute, zusammen mit Kazantzakis, der bekannteste Name eines neugriechischen Dichters.

Gegenüber dem breiten Fluss der Sprache bei Palamas liegt das Gewicht bei Kavafis gerade in der Kargheit seiner Ausdrucksmittel. Es gibt kein langes, vielfältiges Gedicht von ihm; alle seine Gedichte sind kurz, und man spürt auf ihnen die mühsame Zisellierarbeit; er arbeitete immer weiter an ihnen und gab sie auf losen Blättern heraus, von ihm selbst nachher zusammengeheftet in immer neuer Auswahl. Sein Vers ist nicht variiert und steht der Prosa sehr nahe; er lehnt den musikalischen Reiz ab und steht ganz bewusst an seine Stelle das Alltägliche. Trotz der Gebundenheit des intensiv ausgearbeiteten Ausdrucks gibt es eine gewollte Nachlässigkeit, die das verschwinden des Verses in der modernen Dichtung ankündigt. Grundelemente seiner Dichtkunst sind Suggestion und Ausspannung. Seine Sprache ist vermischt, fern von der rein volkstümlichen des Volksliedes oder der reichen, künstlerischen von Palamas, aber auch fern von der überspitzten und gekünstelten Gelehrtensprache; sie passt sich an die alltägliche Umgangssprache an und bringt es fertig, mit prosaischen und trivialen Mitteln doch eine Dichtung zu schaffen.

Gleich dem Kalvos ist auch Kavafis ein Entwurzelter. Er lebt ausserhalb Griechenlands, ausserhalb Athens, das alle schöpferischen Kräfte und Anregungen der Nation aufnimmt und verschmilzt. Alexandrien, sowohl die neue Stadt, in der er lebt, als auch die antike mit der fernen Pracht der Ptolemäer und der Kleopatra, wird für ihn ein poetisches Symbol. Seine Dichtung ist eine Dichtung des Verfalls, „des Greisentums“, wie er selber sagte, der Sehnsucht, wie sie seine Kritiker bezeichnen. Es gibt trotzdem keinen Mangel an Treue in dieser Dichtung, keinen Nihilismus, es gibt aber auch keinen Schwung, keinen grossen Atem; und dennoch gibt es überall eine tragische Tiefe, die ihre passende Ausdruckform im dramatischen Monolog findet, einem Kennzeichen seiner Dichttechnik. Doch Kavafis hat die Gabe, alles, Tragik und Sehnsucht, auch seine viziöse Erotik, mit der Suggestion seiner Kunst in echte Lyrik zu verwandeln.

Man könnte sagen, dass die Dichtung von Kavafis, in ihrer besonderen Art, bahnbrechend für ihre Zeit gewesen ist; darin liegt vielleicht der Grund, warum sie nicht gleich verstanden wurde. Sie hob den Vers aus, führte prosaische Elemente ein, lehnte sich eng an das Einfache und das Gegenständliche an. Auf der anderen Seite konnte diese Stimmung der Sehnsucht und des Verfalls nicht von der aufsteigenden Gesellschaft im eigentlichen Griechenland nachempfunden werden. In unserer Zeit, nach der zersetzenden Auflösung, die die moderne Dichtung schuf, wird die Dichtung Kavafis' verständlicher und willkommener. Ihre Dissonanz passt zur tragischen Einsamkeit des Menschen der Nachkriegszeit viel mehr als die makellose Tonalität der Dichtung eines Palamas.

Angelos Sikelianos, der letzte der Dichter, über die ich zu sprechen gedachte, liegt uns zeitlich viel näher. 1884 in Leukas, also auf den Ionischen Inseln, geboren, ist er erst 1951 gestorben; für viele unter uns eine lebendige und teure Erinnerung.

Gleich vielen jungen Leuten tritt auch Sikelianos um sein 20. Lebensjahr mit kleinen lyrischen Gedichten hervor; schnell aber zeigt sich seine begabte dichterische Persönlichkeit in seinem grossen Werk: *Der Visionär*, 1907 geschrieben. (Der Titel, eigentlich der Leichtschattige, aus dem Vers von Solomos entnommen, ist schwer übersetzbar.) Das Gedicht bildet eine lyrische Selbstbiographie in dichterischem Rausch geschrieben, worin der Dichter sich zu den verschiedenartigen Lebensansichten bekennt, jedoch ohne die geringste Spur aus gelehrter Schau, sondern einzig und allein aus der Einfühlung heraus, in einer rein sinnlichen Identifikation mit der Natur. Dieses mit allen Sinnen aufgenommene unmittelbare Erlebnis der Welt in der Natur, das dionysisch-heidnische Element, bleibt der Hauptcharakter seiner ganzen Dichtung.

In den Jahren des ersten Weltkrieges gibt Sikelianos vier Bände heraus, unter dem Gesamttitel *Bewusstsein (das Bewusstsein meiner Erde, meiner Nation, der Frau, des Glaubens)*; als Motto dienen Geheimworte der Eleusinischen Mysterien: Ἦε, θύε, ὕπερχύε. Wir sehen, dass er sich allmählich an einer vollkommenen, unzertheilten Weltauffassung orientiert, wie sie der Mythos der Alten vor der sokratischen Logik geschaut hat und spätere Strömungen wie der Orphismus sie aufbewahrten. Daher seine Vertrautheit mit der Welt des Mythos und der Symbolik, was den zweiten Hauptcharakter seiner Dichtung bildet. Sikelianos ist eine tief religiöse, aber zugleich unruhige Natur und bemüht sich, gleich der Gnosis des Spätmittelalters, die alte Religion mit der christlichen in einer neuen abgegründeten Einheit zu erleben. So haben wir aus den Jahren 1917–1919 seine langen und vielleicht vollkommensten Gedichte: *Griechische Ostern* und *Mater Dei*. In dem Letzteren hilft dem Dichter das uralte matriarchalische Symbol der Gottesmutter zur Überwindung des Todesgedankens. Das Charakteristische bei Sikelianos ist aber, dass ihn diese Vertiefung in die Religions- und Mythensymbolik nie zur Metaphysik verführt, sondern er bleibt immer der innig mit Erde und Natur verbundene Dichter, wie bereits im *Visionär*.

Für Sikelianos bilden übrigens Dichtung und Verwirklichung einundieselbe unteilbare Einheit seiner Weltanschauung; in dieser Beziehung hat er Ähnlichkeit mit Dannunzio oder George. In den zwanziger Jahren, mit Hilfe seiner treuen und beseelten amerikanischen Frau, will er auf dem Boden von Delphi, dem antiken Erdnabel, sein „Delphisches Ideal“ zur Verwirklichung bringen. Die „Delphischen Festspiele“ (das Wort hatte damals noch nicht die

unangenehme „touristische“ Bedeutung) bildeten einen ernsten Versuch für die Wiederbelebung der altgriechischen Tragödie, ohne natürlich die Tragweite, die ihnen ihr Schöpfer zugemutet hat, gewonnen zu haben.

Die Festspiele schenken uns das letzte lange Gedicht von Sikelianos, den *Delphischen Gesang*. In den dreissiger Jahren zeigt er eine Vorliebe für kürzere reimlose Gedichte, die dramatischen Monologen ähnlich sind — darunter die inhaltschwere *Heilige Strasse*. Das führt ihn zu einer anderen Ausdrucksform, zur Tragödie, die seine letzten 10–15 Jahren erfüllt. Nach einem ersten Versuch, den *Orphischen Dithyramben*, schreibt er die *Sibylle*, die den Besuch von Kaiser Nero in Delphi schildert; die delphische Priesterin, ein Symbol Griechenlands gegenüber dem mächtigen Fremden, behauptet ihren Freiheitswillen und das Bekenntnis zum Glauben ihrer Väter. Es war kurz vor dem Angriff des faschistischen Italiens von 1940, eine seherische Vorahnung der kommenden Ereignisse.

Es folgten andere Tragödien: *Dädalos auf Kreta*, *Christus in Rom*, *Der Tod des Digenis*, und sein *Asklepios*. Sie nehmen das Motiv der menschlichen Freiheit auf verschiedene Weise immer wieder auf. Während der fremden Okkupation verbreitete man heimlich Gedichte von Sikelianos, die den Geist des Widerstandes wach hielten. „Die Todeschwalben verheissen Dir, o Griechenland, einen neuen Frühling. . .“, oder im Gedicht, das er beim Begräbnis von Palamas vor den Vertretern der Okkupationsmächte rezitierte: „Tönt auf, Posaunen! Donnernde Glocken, rüttelt auf weit und breit das ganze Land! Furchtbare Fahnen, entfaltet euch in der Luft der Freiheit!“

Sikelianos ist der letzte von den Dichtern der Überlieferung gewesen. Er verbindet die Ausdrucksbreite eines Palamas mit der krystallinischen Reinheit der Verses von Solomos, er bewahrt aber seine ganz ausgeprägte Persönlichkeit. Nach Sikelianos kennt, wie in aller Welt, so auch in Griechenland, die Dichterkunst eine innere Krise, die manchmal mit völliger Auflösung droht. Die Versuche der letzten dreissig Jahre in Dichtung und Prosa werden der Inhalt meines letzten Vortrages sein.

Pět postav novořecké poezie

LINOS POLITIS

Poté, co jsem vám v minulé přednášce letmo nastínil vývoj novořecké literatury, rád bych dnes pohovořil o novořecké poezii. Nakolik je to v omezeném prostoru jedné přednášky možné, chci vám představit dílo pěti básníků obzvláštního významu, kteří odpovědně a důstojně reprezentovali hlas poezie v moderním Řecku. Novořecký jazyk, přestože je přímým pokračováním jazyka klasického, je velmi málo rozšířen, takže jeho literatura, i pokud překročila státní hranice, je známa pouze z překladů, které nikdy nemohou reprodukovat zvláštní stylové prvky propůjčující dílu jeho osobní, nezaměnitelný charakter.

Poezie je forma vyjádření moderním Řekům velmi blízká. Ještě dnes existují, především na dvou velkých jižních ostrovech Kypru a Krétě, obratní příležitostní básníci, kteří v improvizovaných rýmovaných verších vyprávějí nejdůležitější události. V oblasti čisté poezie a lyriky si řecký národ osvojil jedinečný způsob vyjadřování v lidové písni. V první přednášce jsme se o ní zmínili jako o zjevu paralelním se starým eposem o Digenisu Akritovi v 10. nebo v 11. století. Její původ je snad ještě starší. Dokonce zvláštní novořecký název pro píseň — τραγούδι — nás odkazuje na starořeckou tragédii. Podle nanejvýš pravděpodobné teorie vznikla lidová píseň — τραγούδι —, a to především významný žánr písně epické, dekompozicí staré tragédie v pozdní antice. A skutečně základem nejstarších z těchto písní (jako je např. ona známá o mrtvém bratrovi, podobná pověsti o Lenoře) je tragický námět.

Lidová píseň žije svým vlastním životem, setkáváme se s ní na všech stupních našich literárních dějin paralelně vedle umělé poezie. Svůj poslední rozkvět zaznamenala v 18. století za časů národněosvobozeneckého boje: šlo o „klefťskou“ a „buřičskou“ píseň. Má hloubku a výraz, které obvyklé prosté lidové písně nejsou vlastní. Proto také Goethe o těchto písních hovořil s obdivem a některé z nich i přeložil; stejný obdiv vzbudilo i vydání značného počtu řeckých lidových písní francouzským filologem Claudem Fourielem v roce 1824.

Nemám však v úmyslu otevírat dnes toto velké a lákavé téma. Chtěl bych jen, jak jsem předeslal, poukázat na některé vynikající postavy novořecké poezie, z nichž většina byla lidovou písní výrazně ovlivněna.

Předně **Solomos**: nejvýznamnější postava novořecké poezie až do našich dnů. Narodil se na Zakynthu. Iónské ostrovy mají v novořeckých dějinách výlučné postavení: jako jediná část řeckého území nikdy nepoznaly tureckou

nadvládu a zároveň byly po nejdelší dobu (už od začátku 13. století) ovládnány Franky a Benátčany. Iónské ostrovy jsou také částí Řecka, která leží nejbližší k Západu. Je tedy přirozené, že se tam západní vliv uplatnil nejvíce. Kromě toho příslušníci vzdělaných vrstev studovali na italských univerzitách a mluvili mezi sebou spíše italsky než vlastním jazykem.

Stejně tak i Solomos. Jeho vzdělání mělo výrazně italský charakter: deset let studoval v Itálii, italsky složil také své první básnické pokusy. Ale když se jako dvacetiletý mladík vrátil na rodný ostrov, bylo tu něco, co ho od jeho vrstevníků odlišovalo, něco, co ho nutilo s dojetím poslouchat verše slepého žebavého básníka vyprávějícího lidovými rýmy dobové události. Svědomitě sbíral lidová slova a fráze, zanechal povrchního veršování v italštině a pokoušel se — hned po svém návratu z Itálie — skládat básně v řeckém metru a řeckém lidovém jazyce. Tyto mladické pokusy měly nakonec významný výsledek: *Hymnus na svobodu*, dlouhou báseň plnou lyrického zanícení, jež tu s epickou šíří, tu s lyrickou hloubkou opěvuje hrdinské činy bojovníků za svobodu z roku 1821.

Hymnus byl tenkrát vydán a přeložen do většiny evropských jazyků a vynesl teprve pětadvacetiletému Solomosovi označení „národní básník“. Ale Solomos nebyl osudem určen k takovýmto snadným vítězstvím. *Hymnus* pro něj nebyl konečný cíl, ale startovní čára. Solomos se během celoživotního velice intenzivního úsilí vzdálil od lehké nenucené tvorby svých mladých let a vypracovával básnický jazyk do stále větší hloubky, ustavičně usiloval o dokonalé vyjádření. Tato cesta ho zavedla nejprve k lidové písni a k tradici krétské literatury. Sám také jednou o jazyku řekl: „Nejdříve se lidovému jazyku podrob, a když na to budeš mít sílu, staň se jeho pánem.“ A tak také on sám dospěl k osobní a těžko přístupné poezii, poté co si osvojil způsob vyjadřování lidové písně. To se netýká jen jazyka a vyjádření, ale také zcela osobitého charakteru jeho lyriky.

Pro své současníky Solomos byl a zůstal oslavovaným národním básníkem *Hymnu na svobodu*. Toto jeho pozdější úsilí, jeho intenzivní práce a jeho péče o výraz jim zůstaly utajeny — vždyť Solomos sám se o nich do konce svého života ani v nejmenším nezmínil. Teprve po básnickové smrti se tato pozdější díla, sebraná a uspořádaná jeho věrným žákem Jakovosem Polylasem, dostala z přítmi na světlo, a to ve formě volných fragmentů, jimž jejich tvůrce nedal definitivní podobu. Tyto zlomky vyvolaly u současníků výrazné rozčarování a narazily pouze na neporozumění. Pro nás dnes představují to nejcenější ze Solomosova drahého odkazu. Díky nim mu přiznáváme tak vysoké postavení a vidíme v něm jednoho z průkopníků rozvoje evropské lyriky obecně.

V době, jíž byly vlastní lyricko-epické básně, například básně Byronovy, stojí za povšimnutí, jak důsledně Solomos izoloval čistou lyriku od každého

stylově cizího prvku. Ve svém životním díle, *Svobodných obléhaných*, chtěl básnickým jazykem zprostředkovat příběh obklíčených bojovníků v Mesolongi, kteří znovu a znovu vítězí nade všemi vnějšími potížemi, aby nakonec, obklíčení, a přece svobodní, kráčeli k vykoupení a mučednické smrti. Tato látka by byla obzvlášť vhodná pro lyricko-epické zpracování. Solomos však nejevil pražádný zájem o vypravěčský prvek a celé své úsilí soustředil na čistě lyrický element. Všechno, co nebylo čistá poezie, ale příběh, kronika, bylo jen spojovacím materiálem. Ve skutečnosti tedy nejde o fragmenty v pravém smyslu tohoto slova — tedy části vytržené z většího celku —, ale o menší zcela vědomě a záměrně vybrané lyrické jednotky. Tragiku svobodných obléhaných v Mesolongi Solomos vyjádřil z lyrického, v té době naprosto nového úhlu pohledu. Toto přísné oddělení lyrických prvků, tato „čistá poezie“, měla proniknout do evropského básnictví až o mnoho let později. Právě proto byl nesrozumitelný pro své současníky, a právě proto je dnes tak vysoko ceněn. Jak napsal jeden francouzský překladatel jeho díla: „Novořecká poezie začíná od Mallarmého a přenechává Hugovi starost o to, že se měl narodit později.“ Dnes, kdy je jméno Solomos spojeno s neaktuálnějšími tématy poezie, můžeme se snad odvážit tvrzení, že publikum, pro které Solomos na svém rodném ostrově pracoval, jsme právě my.

Andreas Kalvos se narodil pět let před Solomosem, v roce 1792, rovněž na ostrově Zakyntu. Původ, osud a básnická tvorba každého z nich však byly naprosto rozdílné, dokonce protichůdné. Zatímco Solomos se narodil šlechtickému otci a matce z lidu, Kalvos šlechtičně a spíše dobrodruhovi. Od raného dětství po celých dvacet let Kalvos cestoval se svým otcem po zemích Asie a Evropy a vedl život plný odříkání, zatímco Solomosovi se dostalo v Itálii vynikajícího vzdělání. Na svých dobrodružných cestách potkává Kalvos Uga Foscola, stává se jeho sekretářem a nechává na sebe rozhodující měrou působit tohoto velkého italského básníka a krajana až do doby, kdy je nedorozumění zaviněné vznětlivou povahou obou definitivně rozdělí. Kalvos, svobodymilovný a vzpurný stejně jako jeho učitel, složil — samozřejmě italsky — ódu na Bonaparta, další na obyvatele Iónských ostrovů, klasicistní tragédie a další díla. Jednoho dne dorazila ke Kalvosovi, stejně jako k Solomosovi, zpráva o velkém povstání. Je to řecký básník: jak by mohl tak velkou událost opěvovat v cizím jazyce? Kalvos píše dvacet ód, jejichž obsahem je boj za svobodu a jež vycházejí roku 1824 v Ženevě a 1826 v Paříži; přibližně ve stejné době byl vydán také Solomosův Hymnus na svobodu.

Kalvosovy ódy nemají nic společného s *Hymnem*, natož pak s dalším Solomosovým vývojem. Zatímco Solomos, syn šlechty, jemuž se v Itálii dostalo vybraného vzdělání, se od začátku obracel k lidové tradici, plebejec

Kalvos pro své básnické myšlenky zvolil aristokratické roucho a dával najevo pohrdání vším, co bylo lidové. V době, kdy byl přerušen tok básnické tradice v Řecku, oba dva — každý jiným způsobem — řešili naléhavou otázku básnické tvorby. Solomos našel na horké půdě vlasti nit tradice a rozvíjel ji. Kalvos, který žil dvacet let v cizině, se snažil vytvořit vlastní, naprosto osobitě vyjadřovací prostředky — proto s touto svou osiřelou snahou působí poněkud tragičtěji.

Na základě básnického umění Foscolova a po vzoru klasických autorů tvoří Kalvos jazyk, verš a výrazové prostředky vlastními silami i s pomocí klasických památek. Patnáctislabičný lidový verš rozložil na dvě části, přidal k němu adoneios starořeckých lyriků a ve svých klasicizujících strofách používal zřidkavá stará slova, komolil výrazy mluveného jazyka starořeckými koncovkami a zaváděl u klasicistů oblíbené pojmy a vlastní jména. Proto ho mnozí současníci i pozdější nazývali „novým Pindarem“.

Přesto je v Kalvosově díle patrné hluboké rozpolcení. Tento zdánlivý klasicismus, toto starosvětské a nadšené vynášení ctnosti je jen háv, pod nímž vlní bouřlivá duše pravého romantika. Jeden z našich nejlepších kritiků ukázal, že největší část Kalvosových básnických obrazů ve skutečnosti sestává z romantických elementů: mraky, vítr, zříceniny, slzy, melancholie, beznaděj. „Se zoufalstvím v nitru v atmosféře romantismu se vrhá do chvály hrdinských činů národa, který, naplněn životní silou, stoupá zpátky ke světlu svobody. . . Rozpolcenost mezi melancholickou náladou a klasicistní formou dává celému jeho dílu tragický tón, který tvoří právě jeden z pramenů pohnutí“ a fascinace, jež v nás toto dílo vyvolává.

Dalším pramenem je mužný a přísný podtón jeho poezie, vyhýbání se levným efektům, nedostatek jakékoli měkkosti, a k tomu síla fantazie a dosud nepoznaná lyrická odvaha, neologismy a odvážné kombinace slov a pojmů; následkem toho všeho v něm vidí někteří představitelé moderní poezie svého předchůdce.

Snad byly ono vnitřní drama a ona rozpolcenost důvodem, proč Kalvos nevytvořil víc než těchto 20 ód, a ty už před 35. rokem svého života, i když zemřel až po pětasedmdesátce. Je rovněž příznačné, že Kalvos a Solomos žili přes 25 let společně na tak malém místě jako Korfu, a přesto nemáme jedinou zprávu o tom, že by mezi nimi byl nějaký užší vztah, dokonce ani o tom, že by se vůbec seznámili. Asi jako šedesátiletý opustil Kalvos Korfu a odešel do Anglie, kde, znovu vzdálen vlasti, zemřel na jednom z londýnských předměstí v roce 1869.

Dvanáct let předtím (1857) zemřel Solomos na Korfu, všemi uctíván, ovšem díky svému mladickému *Hymnu*. A brzy potom, v roce 1859, se narodil **Kostis Palamas**.

Není možné v tak krátkém čase zhodnotit pozoruhodnou osobnost Palamase, který po 50 či 60 let stál v centru intelektuálního života. Necháme-li tedy stranou jeho další tvorbu — prozaická díla, kritické eseje atd. — a omezíme se na jeho básnické dílo, máme i tak co dělat s jeho 18 básnickými sbírkami, jež vznikaly po plných padesát let bohatého života zasvěceného pouze poezii.

Palamas patří ke generaci roku 1880, která vykonala tak mnoho pro obnovení naší literatury, a je jejím nejvýznamnějším zástupcem. A přece zatímco ostatní básníci téže generace vydali své básnické sbírky už kolem roku 1880, nechal Palamas uběhnout ještě šest let, než předložil veřejnosti svou první sbírku. Tato první sbírka nevybočuje ještě z obecného niveau doby, jako ostatně ani druhá a třetí — ačkoliv ocenění, které rychle po sobě získal ve dvou oficiálních literárních soutěžích, mu mezitím pomohlo k všeobecnému uznání. Musíme však přece dospět až do roku 1895, 35. roku Palamasova života, abychom se narazili na skutečný signál jeho nadání.

O Vánocích tohoto roku vydal Palamas sbírku 12 sonetů se společným titulem *Vlasti*. Opěvuje postupně Patras, své rodiště, Mesolongi, kde vyrostl, Atény, Korfu (Solomosovo Korfu), svou básnickou vlast, aby pak přešel k duchovním vlastem a dospěl až ke kosmickému světu hvězd a prvků. Tyto sonety patří k tomu nejkrásnějšímu v tomto žánru a jsou to vynikající doklady novořeckého parnasismu. Jsou to zároveň, jak se často stává, doklady poslední. Již v následující sbírce, *Jambech a anapestech*, Palamas parnasismus opouští a hlásí se k nové škole symbolismu — ačkoliv jeho osobnost je tak silná, že nemůže být považován pouze za reprezentanta té či oné školy.

Sonety sbírky *Vlasti* zahrnul Palamas jako první část do jedné ze svých nejdůležitějších sbírek *Neotřesitelný život*. Obsahuje básně, které napsal kolem roku 1900, roku, který představuje důležitou etapu v jeho básnickém vývoji. Kritikové často hovořili o jistém dualismu u Palamase: ve svém úsilí vše poznat kolísá často mezi tím a oním, aniž by se skutečně přihlásil k jednomu či druhému. V jeho poezii stojí také vedle sebe dvojí úsilí: na jedné straně dychtí po tom, co sám nazývá „velkými vizemi“, po rozmáchlé, velkolepé poezii, obsahující problémy života; na druhé straně jej to stále neurčitě táhne do intimnějších tajemných oblastí, k jemnému lyrismu, k „neotřesitelnému“ životu v ústraní. Sbíрка obsahuje především básně v té druhé, molové tónině, za jejíž vyvrcholení je nepochybně nutno pokládat dlouhou lyriky plnou báseň *Palma*: v lyrické dialektice a muzikálně propracovaném jazyce jsou vedle sebe stavěny dva symboly, palma — ideál, dobrý, ale snad i zni-

čující pro všechno, co žije v jeho stínu —, a malé modré kvítky připravené sloužit člověku, bytí, pro něž stín palmy znamená zároveň požehnání i zkázu.

Palma byla napsána roku 1900. Od té doby se zdá, že Palamas opustil cestu intimní lyrické poezie, aby nadále skládal velké, mnohotvárné kompozice. Rok 1900 jako ostrá hranice mezi bezstarostným světem 19. století a světem století 20., plným strachu a problematiky, dělí i oba druhy Palamasovy lyriky.

V prvním desetiletí nového století zveřejnil dvě velké skladby, jež zastupují onen druhý, duchaplný a bombastický druh jeho básnického umění. První z nich, *12 zpěvů Cikána*, je považována kritiky za jeho hlavní dílo; druhou, *Císařovu flétnu*, považoval za své nejreprezentativnější dílo sám Palamas. Jde o jistý druh eposu, jehož hlavní postavou je byzantský císař Basileios II. V něm se však v jeden velký celek spojují všechny tendence a snahy moderního řectví, všechny touhy pokrokové, vzrůstající se části národa, který nyní, po porážce z roku 1897, dosáhl seberealizace a územního rozšíření díky balkánským válkám let 1912–1913. Je to jistě obsáhlé dílo plně zanícené; ale přece jen autoři mají zřídka o svých dílech správný úsudek. Šíře vyjádření není ve správném poměru k hloubce obsahu. V díle se vyskytují některé části obzvláštní krásy, celek je však pro dnešního čtenáře krajně únavný.

V protikladu k tomuto dílu stojí *12 zpěvů Cikána*. Tato kompozice, jejíž ústřední myšlenka Palamase zaměstnávala roky, je méně literární, dá se říct méně „programová“. Cikán — je to koneckonců básník sám — musí projít mnoha zkouškami, mnoha odmítnutími, zážitky osobní nebo národní povahy, aby nakonec dospěl k tvůrčímu duševnímu klidu, jež propůjčuje umění. Dílo se někdy projevuje jako hluboké lyrické vyznání; jindy dosahuje až k hraničním skutečným a srdečným epickému šířky. Palamasovi se povedlo celý děj zpracovat na přesně neurčeném historickém pozadí — někdy krátce před dobytím Konstantinopole či po něm.

Dvanáct zpěvů Cikána tvoří vrchol; co následuje, je spíše sestup. V roce 1912 vydává dvě sbírky, s lyrickými dodatky. Roku 1915 přichází další lyrická sbírka: *Oltáře*. Do roku 1935 mu vyšlo ještě několik dalších lyrických sbírek, které však k již vytvořenému dílu mnoho nového nepřidávají. V roce 1943 Palamas ve vysokém věku umírá uprostřed smutných let cizí okupace.

Jako hlavní postava poezie a duchovního života poznal Palamas během svého života jak bezbřehou chválu, tak zamítavou kritiku. Zvláště byl kritizován za obšírnost, nedostatek lyrické hloubky a podobně. Odsudek může být případný, přesto však není spravedlivý. Dnes kdy se blíží sté výročí jeho narození, můžeme věci vidět jasněji než jeho současníci. A nelze popřít kvalitu jeho básní, často i přes záplavu slov. Musíme ocenit nevšední intenzitu,

kteřou jeho působení obohatilo jazyk, básnické myšlení, novou tíží člověka intelektuála. Všichni, kteří přišli po něm, nehledě na to, zda kráčeli v jeho stopách nebo vědomě tvořili v opozici k němu, byli nutně ovlivněni jeho osobností.

Stejně jako proti Solomosovi stojí bytostně odlišná osobnost Kalvose, Palamasovi je svým způsobem protiváhou zcela originální básnická osobnost **Konstantina Kavafise**. Kavafis byl o čtyři roky mladší než Palamas. Narodil se roku 1863 mimo vlastní Řecko, v Alexandrii, městě naplněném řeckými reminiscencemi, kde ještě v té době byla živá řecká komunita. Své dětské roky strávil kromě Alexandrie ve velkých metropolích jako Londýn a Konstantinopol. Jeho první básnické pokusy spadají do stejné doby jako u generace roku 1880. Přesto jeho tvorba zůstala ve vlastním Řecku zcela neznámá. Přestože řada jeho básní byla roku 1903 otisknuta v jednom aténském časopise, a to s nanejvýš pochvalnými slovy, téměř nenašel porozumění. To bylo přirozeně velice těžké v době, kdy v duchovním životě panovala osobnost Palamasova. Až o mnoho později, po roce 1920, kdy se mladší generace cítila otřesená ve své důvěře v Palamase, postavila jako jeho protiváhu originální Kavafisovu poezii. Čím níže Palamasova hvězda klesala, tím výše stoupala Kavafisova. Mladší jej velmi oceňovali a jeho básně byly přeloženy do cizích jazyků; dnes je Kavafis společně s Kazantzakisem nejznámějším jménem novořeckého básníka.

Proti širokému proudu řeči u Palamase spočívá u Kavafise váha právě na skrovnosti vyjadřovacích prostředků. Neexistuje od něj žádná dlouhá, mnohotvará skladba; všechny jeho básně jsou krátké a lze z nich vycítit namáhavé cízelování. Kavafis básně znovu a znovu propracovával a vydával je na volných listech, sám je pak skládal do sešitů pokaždé v jiném výboru. Jeho verš není pestrý a blíží se próze; odmítá hudebnost a na její místo zcela vědomě staví každodennost. Přes nucenost intenzivně vypracovaného výrazu je u něj patrná chtěná ledabylost, která signalizuje vymizení verše v moderním básnictví. Základními prvky jeho poezie jsou sugesce a uvolnění. Jeho jazyk je smíšený, vzdálený čistě lidovému jazyku lidové písně či bohatému vyumělkovanému jazyku Palamase, ale také vzdálený nucenému a umělému jazyku učenému; přizpůsobuje se každodennímu hovorovému jazyku a zvládá i prozaickými a triviálními prostředky vytvořit poezii.

Stejně jako Kalvos je i Kavafis člověk vykořeněný. Žije mimo Řecko, mimo Atény, které přijímají a zpracovávají všechny tvůrčí síly a impulsy národa. Alexandrie, jak nové město, v němž žije, tak to antické se vzdálenou okázalostí Ptolemaiovců a Kleopatry, se pro něj stala básnickým symbolem. Jeho poezie je poezií rozpadu: „stařectví“, jak sám prohlásil; tesknoty, jak to cha-

rakterizují jeho kritikové. Přesto jeho básním nechybí věrnost, není v nich nihilismus, není v nich však ani vzlet, velký nádech. A přesto je všude patrná tragická hloubka, která nachází vhodnou formu vyjádření v dramatickém monologu, poznávacím znamení Kavafisovy básnické techniky. A přece má Kavafis dar všechno, tragično i touhu, i svou nenormální erotiku za pomoci svého umění proměnit v pravou lyriku.

Dalo by se říct, že Kavafisova poezie se svou zvláštní povahou byla na svou dobu avantgardní — v tom snad spočívá důvod, proč nebyla hned přijata s porozuměním. Zavrhla verš, zavedla prozaické prvky, opírala se o jednoduchost objektivitu. Na druhé straně nemohla této náladě tesknosti a úpadku porozumět rozvíjející se společnost ve vlastním Řecku. Po rozvratném uvolnění, které poskytla moderní poezie, se stává Kavafisova poezie srozumitelnější a vítanější. Její disonance se dobře hodí k tragické osamělosti člověka poválečné doby daleko lépe než bezúhonná harmonie poezie Palamasovy.

Angelos Sikelianos, poslední z básníků, o nichž jsem měl v úmyslu mluvit, je nám časově daleko bližší. Narodil se roku 1884 na Lefkadě, tedy na Jónských ostrovech, a zemřel až roku 1950. Pro mnohé z nás je dosud živou a drahou vzpomínkou.

Stejně jako mnoho mladých vystoupil Sikelianos asi ve svých dvaceti letech s drobnými lyrickými básněmi; brzy se ale ukázal jako nadaná básnická osobnost ve svém velkém díle, *Vizionáři*, napsaném roku 1907. (Název, vlastně „člověk lehkého stínu“, převzatý z jednoho Solomosova verše, je těžko přeložitelný.) Báseň je lyrickou autobiografií, sepsanou v básnickém opojení, v němž se básník hlásí k různým životním názorům, ovšem bez nejmenší stopy učeného pohledu, jen a jen na základě vcítění, v čistě smyslové identifikaci s přírodou. Toto prožívání světa a přírody, nesdílitelné a přijímané všemi smysly, tento dionýsovsko-pohanský prvek zůstává hlavní charakteristikou celé jeho poezie.

V letech první světové války vydal Sikelianos čtyři svazky pod společným názvem *Svědomy* (*Svědomy mé země, mého národa, ženy, víry*); jako motto mu posloužila tajemná slova eleusínských mystérií: hye, thye, hyperkye. Pozorujeme, že se postupně orientuje na čirý, jednotný pohled na svět, tak jak jej viděl starověký mýtus ještě před sokratovskou logikou a jak jej uchovala pozdější hnutí jako orfismus. Odtud jeho důvěrný vztah ke světu mýtu a symbolů, který je druhým hlavním charakteristickým znakem jeho poezie. Sikelianos je hluboce náboženská, ale zároveň neklidná povaha a snaží se, tak jako gnóze pozdní antiky, zažívat staré náboženství v nově založené jednotě společně s křesťanstvím. A tak máme z let 1917–1919 jeho dlouhé a snad nejdokonalejší básně: *Řecké Velikonoce* a *Mater Dei*. V té druhé pomáhá

básníkovi prastarý matriarchální symbol božské matky překonat myšlenky na smrt. Příznačné pro Sikeliana však je, že v tomto pohroužení se do náboženské a mytické symboliky nikdy nesklouzává k metafyzice. Zůstává stále oním básníkem vnitřně spojeným se zemí a přírodou, jako byl už ve *Vizionáři*.

Pro Sikelianose tvoří poezie a realizace jeden a týž nedělitelný celek jeho světového názoru; v tomto poměru se podobá D'Annunziovi či Georgovi. Ve dvacátých letech s pomocí své věrné a oduševnělé americké manželky usku-teční v Delfách, tomto antickém pupku světa, svůj „delfský ideál“. „Delfský festival“ (slovo nemělo tenkrát ještě onen nepříjemný „turistický“ význam) byl vážným pokusem o oživení starořecké tragédie, ovšem nezískal si takový dosah, jaký jeho tvůrce očekával.

Festivalu vdčíme za poslední Sikelianosovu dlouhou báseň, *Delfský zpěv*. Ve třicátých letech dával přednost kratším nerýmovaným básním, podobným dramatickým monologům. K nim patří obsahově složitá *Svatá cesta*. To ho vede k jiné formě vyjádření, k tragédii, jež vyplňuje posledních 10–15 jeho života. Po prvním pokusu, *Orfických dithyrambech*, píše *Sibyllu*, která líčí návštěvu císaře Nerona v Delfách; delfská kněžka, symbol Řecka v protikladu k mocným cizincům, trvá na své vůli ke svobodě a vyznání víry svých otců. Krátce před agresí fašistické Itálie roku 1940 to byla prorocká předpověď nadcházejících událostí.

Následovaly další tragédie: *Daidalos na Krétě*, *Kristus v Římě*, *Smrt Digenise a Asklepios*. Stále na různé způsoby pracují s motivem lidské svobody. Během cizí okupace byly tajně šířeny Sikelianosovy básně, které udržovaly při životě ducha odboje. „Vlaštovky smrti Ti, Řecko, předpovídají, nové jaro...“, nebo v básni, kterou recitoval při Palamasově pohřbu před zástupci okupačních mocností: „Zazvučte, pozouny! Hřmící zvonky, burcujte široko daleko po celé zemi! Hrozivé vlajky, rozvíňte se v ovzduší svobody!“

Sikelianos byl posledním z básníků tradice. Spojuje Palamasovu šíři výrazu s krystalickou čistotou Solomosova verše, zachovává však svou výraznou osobnost. Po Sikelianosovi zažívá, v Řecku stejně jako jinde ve světě, poezie vnitřní krizi, která někdy hrozí úplným zánikem. Pokusy posledních třiceti let v poezii i próze budou obsahem mé poslední přednášky.

(Přeložila Markéta Kulhánková.)

Karel Čížek — vyslanec české poezie v Řecku

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

Malé literatury, tj. literatury, jejichž díla jsou psána v málo rozšířených jazycích, zpravidla jen těžko pronikají do jinojazyčného prostředí. Překladatelská činnost, zvláště pokud jde o poezii, si vyžaduje nejen důvěrnou znalost výchozího i cílového jazyka, ale i nadání a cit pro básnický výraz. Česká poezie měla řízením osudu štěstí, že takového vyslance české kultury, který překládá českou poezii z originálu a nikoli prostřednictvím jinojazyčného překladu, našla v člověku, který byl stejně Čechem jako Řekem volbou (ale i Italem), a jak o něm napsal jeden z jeho přátel (P. Sfyridis), „vášnivě překládá české básníky“.

Karel Čížek se narodil roku 1922 českým rodičům v Brescii v Itálii, ale už od roku 1929 žije trvale v Soluni, kde na Aristotelově univerzitě studoval italštinu, později se zde stal i lektorem tohoto jazyka a působil tu až do roku 1988. Přestože vlastně nikdy nepobýval delší dobu ve vlasti svých rodičů, cítí se být Čechem, krajanem, a jeho čeština je až překvapivě čistá a bohatá. Jako grafik a malíř-samouk spolupracuje K. Čížek s řadou soluňských literárních časopisů (zprvu Kochlias, 1958–1983 Diagonios) i s redakcí ediční řady Ekthesis Diagoniu, pro niž vypracoval kolem 300 grafických návrhů obálek.

Překlady českých básníků uveřejňoval K. Čížek kromě v už uvedených časopisech v dalších soluňských literárních revuích (Tram, Entevktirio, Paramilito). Několik menších výborů (Wolker, Šrámek, Bezruč, Olbracht, ukázka z dramatu bratří Čapků Ze života hmyzu a ze Šrámkova Měsíce nad řekou) vyšlo i ve zvláštních výtiscích. Kromě veršů už uvedených básníků vyšly časopisecky básně Vladimíra Holana, Jiřího Koláře, Jiřího Ortena a Miroslava Holuba. O překladatelské činnosti Karla Čížka pojednal Dinós Christianopoulos v monografii *Ο ζωγράφος Κάρολος Τσίζεκ* (Malíř K. Č.), Soluň 1976 (str. 13–18 a 51–52) a v časopise Paramilito (květen 1993, č. 14) uveřejnil bibliografii Čížkových překladů (asi 150 básní).

Až v roce 2003 vyšel K. Čížkovi knižně větší výbor z básní Jaroslava Seiferta pod názvem *Η γλυκιά συμφορά της πώλησης* v řadě *Ξένη Μούσα* (Cizí Múza) jako její druhý svazek.¹

¹ Název sbírky zvolil překladatel podle motta Seifertovy sbírky *Být básníkem*. Jedná se o výrok dnes téměř zapomenutého českého básníka Václava Šolce (1838–1871): *Osud mi daroval sladké neštěstí být básníkem*.

Z této sbírky tu uveřejňujeme čtyři ukázky v originálu i v řeckém překladu, aby čtenáři získali představu o překladatelském umění K. Čížka, a dvě jeho původní básně.²

Píseň

*Bílým šátkem mává,
kdo se loučí,
každého dne se něco končí,
něco překrásného se končí.*

*Poštovní holub křídly
o vzduch bije,
vraceje se domů;
s nadějí i bez naděje
věčně se vracíme domů.*

*Setři si slzy
a usměj se uplakanýma očima,
každého dne se něco ročíná,
něco překrásného se ročíná.*

Τραγούδι

*Άσπρο μαντίλι ανεμίζει
όποιος φεύγει και δεν μετανιώνει,
κάθε μέρα κάτι τελειώνει,
κάτι εξαιρετικό τελειώνει.*

*Το ταχυδρομικό περιστέρι φτεροκοπά
στον αέρα,
όταν γυρίζει στη φωλιά του,
με ελπίδα ή χωρίς ελπίδα καμιά
πάντα ο καθένας γυρίζει στη φωλιά του.*

*Σκούπισε τα δάκρυά σου
και χαμογέλασε με μάτια κλαμένα,
κάτι αρχίζει ολοένα,
κάτι εξαιρετικό αρχίζει ολοένα.*

J. Seifert, ze sbírky Poštovní holub (1929)

Svatební píseň

*Kytice, závoj a slzy
i štěstí rozplakává,
jak je to hezké,
když se někdo vdává.*

*Noc plná vášni
až do kuropění,
jak je to hezké,
když se někdo žení.*

Γαμήλιο τραγούδι

*Μπουκέτο, πέπλο, δάκρυα,
απ' την πολλή την ευτυχία, θα πεις,
τι όμορφο που είναι
όταν παντρεύεται κανείς.*

*Νύχτα γεμάτη πάθος
ώσπου να σβήσουν τ' άστρα της αυγής,
τι όμορφο που είναι
όταν νυμφεύεται κανείς.*

² R. 2005 vyšla i původní sbírka řeckých básní K. Čížka „Στίχοι έρωτα και αγάπης“ (Básně erotické a milostné) v řadě Ekdosis Bilieto č. 46. K překladům české a slovenské poezie do řečtiny je třeba ještě uvést antologii Jannise Ritsose Antologie českých a slovenských básníků, Atény 1966. K. Čížek s Ritsosem spolupracoval na překladu dvou básní Jiřího Wolкера (Balada o očích topičových a Maryčka Magdónova). Tato antologie se zachovala jen v málo exemplářích, protože byla spálena po vojenském převratu v Řecku už v dubnu 1967. Ritsos překládal české básníky za pomoci přátel v tehdejší Československu prostřednictvím franštiny (např. A. Kroupa aj.). V antologii bylo dvanáct básní J. Seiferta.

*Kytice zvadla
a opadává,
jak je to smutné,
když se někdo vdává.*

*Vějíř se zavřel,
hořkne políbení,
jak je to smutné,
když se někdo žení.*

J. Seifert, ze sbírky Poštovní holub (1929)

Ruce Venušiny

*Dobrodruh liknavý
usedl na břehu
a vlně vypráví
marnost svých příběhů;
vždyť je to jedině
hrst větru na dlani,
zmar perel ve víně,
strach z neumírání.*

*Ale to není
pravé jeho posláni.*

*Když kohout kokrhá
a rosa zazebe,
květ růže otrhá,
hovoře pro sebe:
jak je to surové
rvát růži ubohou,
plátky jsou růžové
jak nehty u pohou.*

*Ale to není
pravé jeho posláni.*

*Však vidět krásy zrod
oplakat její zmar
a u tekoucích vod
vyčkat květ nových jar,
jež znouu ohluší*

*Καημένο μου μπουκέτο,
μαράθηκες και πια φυλλοροείς,
τι θλιβερό που είναι
όταν παντρεύεται κανείς.*

*Η βεντάλια έχει κλείσει,
είναι πικρό το στόμα όταν φιλείς,
τι θλιβερό που είναι
όταν νυμφεύεται κανείς.*

Τα χέρια της Αφροδίτης

*Άβουλος τυχοδιώκτης
κάθισε στο ποτάμι,
στο κύμα λείει της όχθης
μάταια όλα όσα έχει κάνει·
η κάθε περιπέτεια
πνοή ανέμου στην παλάμη,
λάμψη που σβήνει αναίτια,
φόβος μη δεν πεθάνει.*

*Όμως αυτή δεν είναι
η αληθινή του αποστολή.*

*Κοκόρι όταν λαλάει,
ενώ η δροσιά παγώνει,
τριαντάφυλλο μαδάει,
σκέφτεται και δηλώνει
ότι είναι απανθρωπιά
να σχίζονται ως τα μύχια
πέταλα ροδαλά
σαν των ποδιών τα νύχια*

*Όμως αυτή δεν είναι
η αληθινή του αποστολή.*

*Την ομορφιά να δει
στη λάμψη της, στη δύση,
μια άλλη άνοιξη να 'ρθει
πλάι στα νερά να ανθίσει,
να πνίξει στη φωνή της*

*to věčné váhání,
miloské Venuši
dát hlavu do dlaní.
Ach, běda, to je
pravé jeho poslání.*

*τον δισταγμό να βάλει
της Μήλειας Αφροδίτης
στα χέρια, το κεφάλι.
Αχ, αλίμονο, αυτή
είναι η αληθινή του αποστολή.*

J. Seifert, ze sbírky Ruce Venušiny (1936)

Praze

TAK JSEM TĚ MILOVAL a miloval jen slovy,
má Praho líbezná; když plášť svůj šefíkový
jsi rozhalila včera odhodlaně,
oč více řekli ti, kdo měli zbraně.

Dost bylo slz, jež snídali jsme denně,
když stékající solily nám skývy.
Hlas našich mrtvých zněl nám při tom jmeně,
hlas vyčítavý a hlas spravedlivý.

Na dlažbě leží mrtví a krev studu
mě polévá a věčně, věčně budu
si vyčítat, že nejsem mezi nimi.
Ty město statečné, jsi mezi statečnými
a budeš věčně, věčně, všechny časy.

Ten den ti chyběl do tvé slunné krásy.

J. Seifert, ze sbírky Přilba hlíny (1945)

Στην Πράγα

Τόσο πολύ σε αγάπησα, με λόγια όμως μονάχα,
Πράγα μου, εσύ πανέμορφη, που τον μανδύα σου τάχα
από άνθη πασχαλιάς, με ορμή σαν τίναξες εχτές,
πιο ωραία το είπαν όσοι άρματα σφίγγανε στις γροθιές.

Όχι άλλα δάκρυα, που αρκετά τρώγαμε κάθε μέρα,
σαν πέφτανε αλμυρίζοντας κάθε μπουκιά ψωμί.
Στ' όνομα αυτό και των νεκρών ηχούσε στον αέρα
η δίκαιη που μας μέμφονταν και ασίγητη φωνή.

Στον δρόμο κείτονται νεκροί και το αίμα απ' την αισχύνη
με περιλούζει, ποτέ πια η τύψη δεν θα με αφήνει
που εκεί δεν βρίσκομαι κι εγώ, με τους νεκρούς μαζί.

Πόλη που τόσα υπόμεινες, σαν άλλες ηρωική,
η δάφνη αιώνια που έδρεψες για πάντα είναι δικιά σου.
Έλεπε μόνο η μέρα αυτή απ' τη λαμπρή ομορφιά σου.

Η καλύβα

Η καλύβα, όπου πήγαμε μαζί
και γίναμε — ήταν Αύγουστος — ζευγάρι,
μοιάζει πιο μαύρη τώρα τον Γενάρη,
που καυτός ήλιος δεν μεσουραναί.

Γυμνά τα δέντρα, όπου σπουργίτια σμάρι
κουρνιάζουν, λες κι είναι όψιμοι καρποί,
των αγρών γύρω αδιάλειπτη η σιωπή,
μπροστά στην πόρτα απάτητο χορτάρι

και στο κατώφλι το ασημένιο χνάρι
που αφήνει, όπου περνά, το σαλιγκάρι.

Πόσες νύχτες δεν έχω κοιμηθεί

ποθώντας σε! Ποιος ξέρει αν θα με πάρει
ύπνος. Θολό είναι απόψε το φεγγάρι
κι εσύ ποτέ δεν μ' έχεις θυμηθεί.

Η τελευταία λέξη

Σαν να 'σαι ηθοποιός επί σκηνης,
χωρίς φώτα, κοινό και υποβολέα,
την ώρα που θα πέσει η μαύρη αυλαία,
η τελευταία λέξη που θα πεις

στο αδιάβατο κατώφλι της σιωπής,
αν θέλεις να μην είναι η τελευταία,
πρέπει να μοιάζει με αίμα στη σημαία
που σφίγγει ο σκοτωμένος μαχητής.

Karel Čížek, ze sbírky *Stichi erota ke agapis*, Atény 2005

Jistě právem byl Karlu Čížkovi udělen 15. května roku 2000 čestný doktorát Aristotelovy univerzity v Soluni jako evropským intelektuáloví, který „harmonicky spojil českou, italskou a řeckou vzdělanost a národní duch s duchem evropským“.³

³ Přiložený dopis z 22. 6. 2004, kdy Karel Čížek už pracoval na překladu Holana, do-
svědčuje pečlivost, s níž ke své práci přistupoval. S výrazy a rčeními, nad nimiž si láme
hlavu, by měl problém i každý z nás.

Κάρολος Τσίζεκ — εκπρόσωπος της τσεχικής ποίησης στην Ελλάδα

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

Οι μικρές λογοτεχνίες, δηλαδή λογοτεχνίες των οποίων τα έργα γράφηκαν σε γλώσσες με περιορισμένη διάδοση, συνήθως δύσκολα διεισδύουν σε αλλόγλωσσο περιβάλλον. Η μεταφραστική δραστηριότητα, κυρίως όσον αφορά την ποίηση, απαιτεί όχι μόνο ιδιαίτερη γνώση της αρχικής γλώσσας και της γλώσσας της μετάφρασης, αλλά και ταλέντο και αίσθηση της ποιητικής έκφρασης. Η τσεχική ποίηση είχε την τύχη ότι τέτοιο εκπρόσωπο του τσεχικού πολιτισμού, ο οποίος μεταφράζει την τσεχική ποίηση από το πρωτότυπο και όχι δια μέσου αλλόγλωσσης μετάφρασης, βρήκε σε πρόσωπο που ήταν εξίσου Τσέχος όσο και Έλληνας κατ' επιλογή (αλλά και Ιταλός) και, όπως έγραφε για αυτόν ένας από τους φίλους του (Π. Σφυρίδης), « με πάθος μεταφράζει Τσέχους ποιητές ».

Ο Κάρολος Τσίζεκ γεννήθηκε το 1922 από Τσέχους γονείς στην Brescie στην Ιταλία, αλλά ήδη από το 1929 ζει μόνιμα στη Θεσσαλονίκη, όπου και σπούδασε στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο την ιταλική γλώσσα. Αργότερα έγινε λέκτορας αυτής της γλώσσας και εργάστηκε στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο έως το 1988. Παρά το γεγονός ότι ποτέ δεν έμεινε στην πατρίδα των γονέων του μεγάλο χρονικό διάστημα, αισθάνεται Τσέχος και τα τσεχικά του είναι εκπληκτικά καθαρά και πλούσια. Ως γραφίστας και αυτοδίδακτος ζωγράφος συνεργάζεται ο Κ. Τσίζεκ με πολλά λογοτεχνικά περιοδικά της Θεσσαλονίκης (αρχικά Κοχλίας, 1958–1983 Διαγώνιος) και με τη σύνταξη εκδοτικής σειράς Εκθέσεις Διαγώνιου, για την οποία επεξεργάστηκε γύρω στις 300 γραφιστικές προτάσεις εξώφυλλων.

Εκτός από τις δημοσιεύσεις στα αναφερόμενα περιοδικά ο Κ. Τσίζεκ δημοσίευε μεταφράσεις Τσέχων ποιητών και σε άλλα λογοτεχνικά περιοδικά (Τραμ, Εντευκτήριο, Παραμιλητό). Μερικές μικρότερες ανθολογίες (Wolker, Šrámek, Bezruč, Olbracht, απόσπασμα από το δράμα των αδερφών Čapek Από τη ζωή των εντόμων και από Το Φεγγάρι πάνω από το ποτάμι του F. Šrámek) δημοσιεύτηκαν σε ιδιαίτερες εκδόσεις. Εκτός από έργα των αναφερόμενων ποιητών εκδόθηκαν σε περιοδικά και ποιήματα του Vladimír Holan, Jiří Kolář, Jiří Orten και Miroslav Holub. Με το μεταφραστικό έργο του Κ. Τσίζεκ ασχολήθηκε ο Ντίνος Χριστιανόπουλος στη μονογραφία Ο ζωγράφος Κάρολος Τσίζεκ, Θεσσαλονίκη 1976 (σσ. 13–18 και 51–52) και στο περιοδικό Παραμιλητό (Μάιος 1993, αριθ. 14) δημοσίευσε την βιβλιογραφία των μεταφράσεων του Τσίζεκ (περίπου 150 ποιήματα).

Το 2003 εκδόθηκε μεγαλύτερη ανθολογία ποιημάτων του Γιάροσλαβ Σάιφρτ μεταφρασμένων από τον Κάρολο Τσίζεκ με τον τίτλο Η γλυκιά συμφορά της ποίησης στη σειρά Ξένη Μούσα ως δεύτερο τεύχος της.¹

Απ' αυτή τη συλλογή δημοσιεύουμε τέσσερα αποσπάσματα πρωτοτύπου και ελληνικής μετάφρασης, για να πάρουν οι αναγνώστες μια εικόνα για τη μεταφραστική τέχνη του Κ. Τσίζεκ, και δύο πρωτότυπα ποιήματά του στην ελληνική γλώσσα.²

Píseň

*Bílým šátkem mává,
kdo se loučí,
každého dne se něco končí,
něco překrásného se končí.*

Poštovní holub křídly

*o vzduch bije,
vraceje se domů;
s nadějí i bez naděje
věčně se vracíme domů.*

Setři si slzy

*a usměj se uplakanýmá očima,
každého dne se něco ročíná,
něco překrásného se ročíná.*

Τραγούδι

*Άσπρο μαντίλι ανεμίζει
όποιος φεύγει και δεν μετανιώνει,
κάθε μέρα κάτι τελιώνει,
κάτι εξαιρετικό τελιώνει.*

Το ταχυδρομικό περιστέρι φτεροκοπά

*στον αέρα,
όταν γυρίζει στη φωλιά του,
με ελπίδα ή χωρίς ελπίδα καμιά
πάντα ο καθένας γυρίζει στη φωλιά του.*

Σκούπισε τα δάκρυσά σου

*και χαμογέλασε με μάτια κλαμένα,
κάτι αρχίζει ολοένα,
κάτι εξαιρετικό αρχίζει ολοένα.*

J. Seifert, ze sbírky Poštovní holub (1929)

¹ Το όνομα της συλλογής επέλεξε ο μεταφραστής σύμφωνα με το μότο της συλλογής «Να είσαι ποιητής». Πρόκειται για φράση του τώρα σχεδόν ξεχασμένου Τσέχου ποιητή Václav Šolc (1838–1871): «Η μοίρα μου χάρισε τη γλυκιά συμφορά να είμαι ποιητής».

² Το 2005 δημοσιεύτηκε και πρωτότυπη συλλογή ποιημάτων του Κ. Τσίζεκ «Στίχοι έρωτα και αγάπης» στη σειρά Εκδόσεις Μπιλιέτο αριθ. 46. Στις μεταφράσεις της τσεχικής και σλοβακικής ποίησης πρέπει να αναφέρουμε και την ανθολογία του Γιάννη Ρίτσου Ανθολογία Τσέχων και Σλοβάκων ποιητών, Αθήνα 1966. Ο Κ. Τσίζεκ συνεργαζόταν με το Ρίτσο στη μετάφραση δύο ποιημάτων του Jiří Wolker. Αυτή η ανθολογία διατηρήθηκε μόνο σε λίγα αντίτυπα, γιατί τα περισσότερα κήκκαν μετά το πραξικόπημα στην Ελλάδα ήδη τον Απρίλιο του 1967. Ο Ρίτσος μετάφραζε Έλληνες ποιητές με τη βοήθεια των φίλων του στην τότε Τσεχοσλοβακία δια μέσου της γαλλικής γλώσσας (π.χ. ο Α. Κρουα). Στην ανθολογία ήταν δώδεκα ποιήματα του Γ. Σάιφρτ.

Svatební píseň

*Kytice, závoj a slzy
i štěstí rozplakává,
jak je to hezké,
když se někdo vdává.*

*Noc plná vášní
až do kurpění,
jak je to hezké,
když se někdo žení.*

*Kytice zvadla
a opadává,
jak je to smutné,
když se někdo vdává.*

*Vějíř se zavřel,
hořkne políbení,
jak je to smutné,
když se někdo žení.*

J. Seifert, ze sbírky *Poštovní holub* (1929)

Ruce Venušiny

*Dobrodruh liknavý
usedl na břehu
a vlně vypráví
marnost svých příběhů;
vždyť je to jedině
hrst větru na dlani,
zmar perel ve víně,
strach z neumírání.*

*Ale to není
pravé jeho poslání.*

*Když kohout kokrhá
a rosa zazebe,
květ růže otrhá,
houře pro sebe:
jak je to surové*

Γαμήλιο τραγούδι

Μπουκέτο, πέπλο, δάκρυα,
απ' την πολλή την ευτυχία, θα πεις,
τι όμορφο που είναι
όταν παντρεύεται κανείς.

Νύχτα γεμάτη πάθος
ώσπου να σβήσουν τ' άστρα της αυγής,
τι όμορφο που είναι
όταν νυμφεύεται κανείς.

Καημένο μου μπουκέτο,
μαράθηκες και πια φυλλοροείς,
τι θλιβερό που είναι
όταν παντρεύεται κανείς.

Η βεντάλια έχει κλείσει,
είναι πικρό το στόμα όταν φιλείς,
τι θλιβερό που είναι
όταν νυμφεύεται κανείς.

Τα χέρια της Αφροδίτης

Άβουλος τυχοδιώκτης
κάθισε στο ποτάμι,
στο κύμα λέει της όχθης
μάταια όλα όσα έχει κάνει·
η κάθε περιπέτεια
πνοή ανέμου στην παλάμη,
λάμψη που σβήνει αναίτια,
φόβος μη δεν πεθάνει.

Όμως αυτή δεν είναι
η αληθινή του αποστολή.

Κοκόρι όταν λαλάει,
ενώ η δροσιά παγώνει,
τριαντάφυλλο μαδάει,
σκέφτεται και δηλώνει
ότι είναι απανθρωπιά

rvát růži ubohou,
plátky jsou růžové
jak nehty u nohou.

Ale to není
pravé jeho poslání.

Však vidět krásy zrod
oplatkat její zmar
a u tekoucích vod
vyčkat květ nových jar,
jež znovu ohluší
to věčné váhání,
miloské Venuši
dát hlavu do dlaní.
Ach, běda, to je
pravé jeho poslání.

να σχίζονται ως τα μύχια
πέταλα ροδαλά
σαν των ποδιών τα νύχια

Όμως αυτή δεν είναι
η αληθινή του αποστολή.

Την ομορφιά να δει
στη λάμψη της, στη δύση,
μια άλλη άνοιξη να 'ρθει
πλάι στα νερά να ανθίσει,
να πνίξει στη φωνή της
τον δισταγμό να βάλει
της Μήλειας Αφροδίτης
στα χέρια, το κεφάλι.
Αχ, αλίμονο, αυτή
είναι η αληθινή του αποστολή.

J. Seifert, ze sbírky Ruce Venušiny (1936)

Praze

TAK JSEM TĚ MILOVAL a miloval jen slovy,
má Praho líbezná; když plášť svůj šeríkový
jsi rozhalila včera odhodlaně,
oč více řekli ti, kdo měli zbraně.

Dost bylo slz, jež snídali jsme denně,
když stékající solily nám skývy.
Hlas našich mrtvých zněl nám při tom jmeně,
hlas vyčítavý a hlas spravedlivý.

Na dlažbě leží mrtví a krev studu
mě polévá a věčně, věčně budu
si vyčítat, že nejsem mezi nimi.
Ty město statečné, jsi mezi statečnými
a budeš věčně, věčně, všechny časy.

Ten den ti chyběl do tvé slunné krásy.

J. Seifert, ze sbírky Přilba hlíny (1945)

Στην Πράγα

Τόσο πολύ σε αγάπησα, με λόγια όμως μονάχα,
Πράγα μου, εσύ πανέμορφη, που τον μανδύα σου τάχα
από άνθη πασχαλιάς, με ορμή σαν τίναξες εχτές,
πιο ωραία το είπαν όσοι άρματα σφίγγανε στις γροθιές.

Όχι άλλα δάχρυα, που αρκετά τρώγαμε κάθε μέρα,
σαν πέφτανε αλμυρίζοντας κάθε μπουκιά ψωμί.
Στ' όνομα αυτό και των νεκρών ηχούσε στον αέρα
η δίκαιη που μας μέμφονταν και ασίγητη φωνή.

Στον δρόμο κείτονται νεκροί και το αίμα απ' την αισχύνη
με περιλούζει, ποτέ πια η τύψη δεν θα με αφήνει
που εκεί δεν βρίσκομαι κι εγώ, με τους νεκρούς μαζί.
Πόλη που τόσα υπόμεινες, σαν άλλες ηρωική,
η δάφνη αιώνια που έδρεψες για πάντα είναι δικιά σου.

Έλειπε μόνο η μέρα αυτή απ' τη λαμπρή ομορφιά σου.

Η καλύβα

Η καλύβα, όπου πήγαμε μαζί
και γίναμε — ήταν Αύγουστος — ζευγάρι,
μοιάζει πιο μαύρη τώρα τον Γενάρη,
που καυτός ήλιος δεν μεσουραναί.

Γυμνά τα δέντρα, όπου σπουργίτια σμάρι
κουρνιάζουν, λες κι είναι όψιμοι καρποί,
των αγρών γύρω αδιάλειπτη η σιωπή,
μπροστά στην πόρτα απάτητο χορτάρι

και στο κατώφλι το ασημένιο χνάρι
που αφήνει, όπου περνά, το σαλιγκάρι.
Πόσες νύχτες δεν έχω κοιμηθεί

ποθώντας σε! Ποιος ξέρει αν θα με πάρει
ύπνος. Θολό είναι απόψε το φεγγάρι
κι εσύ ποτέ δεν μ' έχεις θυμηθεί.

Η τελευταία λέξη

Σαν να 'σαι ηθοποιός επί σκηνης,
χωρίς φώτα, κοινό και υποβολέα,

την ώρα που θα πέσει η μαύρη αυλαία,
η τελευταία λέξη που θα πεις

στο αδιάβατο κατώφλι της σιωπής,
αν θέλεις να μην είναι η τελευταία,
πρέπει να μοιάζει με αίμα στη σημαία
που σφίγγει ο σκοτωμένος μαχητής.

Κάρολος Τσίζεκ, από τη συλλογή Στίχοι: έρωτα και αγάπης, Αθήνα 2005

Σίγουρα δικαίως διορίστηκε επίτιμος διδάκτωρ του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ως Ευρωπαίος διανοούμενος που αρμονικά συνδύασε την τσεχική, ιταλική και ελληνική μόρφωση και το εθνικό πνεύμα με το πνεύμα ευρωπαϊκό.³

(Μετάφρασε Nicole Votavová-Sumelidu.)

³ Το συνημμένο γράμμα από τις 22 Ιουνίου 2004, οπότε ο Κ. Τσίζεκ ήδη ασχολούνταν με τη μετάφραση του Holan, μαρτυρεί την συνέπεια με την οποία εργαζόταν. Με τις εκφράσεις και τους ιδιωματισμούς, με τις οποίες δυσκολεύτηκε, θα είχε πρόβλημα ο καθένας μας.

Jannis Psycharis a *To ταξίδι μου*

KYRIAKI CHÁBOVÁ

V loňském roce uběhlo 150 let od narození Jannise Psycharise, spisovatele, lingvisty a vůdčí osobnosti hnutí za prosazení lidového jazyka jako spisovného novořeckého jazyka. Jannis Psycharis byl nepřehlédnutelnou postavou dění konce 19. a začátku 20. století. Proslul především svou knihou *To ταξίδι μου* (*Moje cesta*). Tato kniha bývá označována za nejodvážnější a nejoriginálnější knihu své doby,¹ za jazykový manifest, který měl rozhodující vliv nejenom na literární dění, ale také obecněji na kulturní život v Řecku.² Rok 1888, kdy byla *Moje cesta* publikována, se stal mezníkem v jazykové otázce, tj. ve sporu o podobu oficiálního jazyka. Rok 1888 je zároveň začátkem nového období, které nakonec vyústilo v prosazení lidového jazyka (dimotiki).

Jannis Psycharis prožil celý svůj život mimo vlastní Řecko. To poprvé navštívil až ve svých 32 letech. Narodil se roku 1854 v Oděse a zemřel roku 1929 v Paříži, kde prožil většinu svého života. Pohřben je na ostrově Chios, odkud pocházela jeho rodina. Dětská léta strávil v Konstantinopoli. Přibližně ve věku deseti let je Psycharis poslán do Francie, kde nejprve studuje gymnázium v Marseille, později filologii v Paříži. Od té doby se sžije s Francií natolik, že ji považuje za svou druhou vlast a sebe za Řeka i Francouze. Podobně je zároveň spisovatel i vědec, lingvista a filolog. V Paříži se věnoval mimo jiné studiu románských jazyků, dále středověkým studiím, zvláště pak byzantské, ale i novořecké literatuře, později se specializoval na jazykovědu. Kromě řečtiny hovořil a psal třemi dalšími jazyky. Zásadní událostí v Psycharisově životě se stalo setkání s francouzským historikem a filozofem Ernestem Renanem roku 1882, jehož dceru Noemi si krátce nato vzal za ženu. Na Renanovu radu se zcela zaměřil na byzantská a novořecká studia. Psycharis je prvním jazykovědcem, který ve Francii zkoumá novořecký jazyk. Roku 1885, tedy ve svých 31 letech, se stává docentem novořecké filologie, o 20 let později profesorem na pařížské Škole živých orientálních jazyků (*École des langues orientales vivantes*), kde nahradil Émila Legranda. Přednáší historickou mluvnici, později novořeckou mluvnici a interpretaci pozdně byzantských textů psaných lidovým jazykem. Tehdy se začíná zabývat problémem charakteru jazyka středověkých textů, který pokládal za psaný záznam lidového jazyka. Psycharis odmítal tvrzení athénské lingvisty Georgiose Chatzidakise, že se jedná o jazyk smíšený a to že nám brání sledovat vývoj slov z fonetického a morfoložického hlediska. Toto vedlo k první roztržce mezi

¹ PHILLIPAKI-WARBURTON (1988), str. 34.

² POLITIS (1993), str. 208.

oběma jazykovědci, která nebyla jediná a která z nich učinila rivaly až do konce Psycharisova života.

Psycharisovo literární dílo je bohaté, spolu s Grigoriosem Xenopulosem je považován za nejplodnějšího prozaika přelomu 19. a 20. století. Jeho prvním a zároveň nejúspěšnějším dílem je již zmíněná kniha *Το ταξίδι μου (Moje cesta)*, kterou publikoval v roce 1888. Jedná se o fiktivní cestopis — jak sám Psycharis v prologu knihy na str. 39 říká: „Nic z toho, co v knize líčím, se ve skutečnosti nestalo.“ V knize je návštěva každého místa, každé památky spojena s líčením myšlenek a teorií o řeckém jazyce. Vlastním Psycharisovým cílem je pomocí poutavého vyprávění popsat a prosadit své jazykové teorie. Cestopis je tak spíše záminkou pro vyhlášení revoluce v jazyce. V *Mojí cestě* tedy nacházíme zároveň Psycharise literáta i lingvistu. Svá literární díla psal Psycharis jak francouzsky, tak řecky. Za nejhodnotnější Psycharisovo řecky psané literární dílo bývá považován román *Τ' Ὀνειρο του Γιαννίρη (1897, Sen Jannirisův)*.³ Tento román vykazuje autobiografické rysy, odehrává se v Konstantinopoli a posléze v Paříži. Pod vlivem francouzské literatury se Psycharis pokouší o psychologický román. Tento vliv je patrný v románech *Ζωή κι αγάπη στη μοναξιά (1904, Život a láska v samotě)*, *Τα δυο αδέρφια (1911, Dva bratři)*, *Αγνή (1913, Anežka)*. Psycharis je rovněž autorem povídek, které vyšly pod názvem *Στον ίσκιο του πλατάνου (Ve stínu platanu)*. Publikoval také básnické sbírky ve francouzštině a italštině. My se však spíše než na Psycharise-spisovatele zaměříme na Psycharise-jazykovědce a reformátora řeckého jazyka.

Podívejme se nejprve, z čeho Psycharis vycházel při vytváření svých teorií o řeckém jazyce. Psycharis byl vzdělán v duchu historické a srovnávací jazykovědy konce 19. století, tedy v duchu mladogramatické školy, jejíž hlavní axiomy lze shrnout následujícím způsobem:⁴

1. jazyk je přirozený jev, který je možno vědecky zkoumat
2. charakter jazyka je dán historickými změnami, které ten který jazyk utvářely
3. tyto změny v jazyce jsou přirozené a týkají se všech živých jazyků
4. hlavní příčinou jazykových změn jsou především fonetické zákony a analogie
5. vědecká analýza se uskutečňuje pomocí srovnávací metody a je možná nejen pro různá historická období jazyka, ale také v současných dialektech. Toto bádání předpokládá důkladnou znalost fonetických pravidel.

³ Viz např. STERGIOPULOS (1986), str. 142, POLITIS (1993), str. 210.

⁴ Viz PHILLIPAKI-WARBURTON (1988), str. 35.

Mladogramatikové tedy zkoumali zákonitosti vývoje jazyka, a to především hláskové změny. Podle nich docházelo k hláskovým změnám bez výjimek. Psycharis tyto teorie aplikoval na řecký jazyk. Stavěl na tom, že vývoj řeckého jazyka byl nepřerušen, a že tedy lze zkoumat jeho zákonitosti. Byl toho názoru, že spisovný jazyk je nutno budovat na živém jazyce, tedy na lidovém jazyce, na dimotiki, a ne na katharevuse, kterou pokládal za umělý, mrtvý jazyk. Psycharis v souladu s učením mladogramatické školy kladl velký důraz na fonetiku. Zpočátku se tedy ve svém bádání zaměřil především na fonetiku, po vydání svých prvních vědeckých studií se začal zabývat také dialektologií, lexikem, obecným jazykem a jazykovou otázkou. Psycharis byl prvním, kdo řeckou jazykovou otázku položil na vědecké základy. Požadoval, aby se používání lidového jazyka rozšířilo také na prózu a aby dimotiki zcela nahradila katharevusu.

Psycharis spojoval jazykovou otázku s politickým životem země. Byl zastáncem Velké myšlenky (Μεγάλη ιδέα), tj. snahy obnovit řecký stát v rozsahu území bývalé byzantské říše, která byla osídlena Řeky již ve starověku, s hlavním městem Konstantinopolí. To v podstatě znamenalo, že by mělo Řecko své hranice rozšířit tak, aby zahrnovalo všechny Řeky žijící v osmanské říši. Psycharis tvrdil, že Řecko tohoto cíle nemůže dosáhnout, pokud se nestane moderním národem, jehož kultura bude založena na pochopení a respektování současné situace spíše než na zaslepeném uctívání slavné minulosti. Podle Psycharise měl purismus v jazyce, tedy snaha o očištění jazyka od cizích elementů, opačný efekt, než si jeho zastánci přáli. Řekové by podle Psycharise měli spíše vytlačit z řeckých území Turky než z řečtiny turecká slova. Snahu postavit národní jazyk na dimotiki sám nazývá Μεγάλη ιδέα του δημοτικισμού. To, že spojoval Velkou myšlenku s jazykovou otázkou, dokládá jeho následující výrok: „Jazyk a vlast jsou totéž. . . aby se národ stal národem, je třeba dvou věcí: rozšíření hranic a vytvoření vlastní literatury“.⁵ Zde má samozřejmě na mysli literaturu psanou lidovým jazykem. Argumenty, kterými Psycharis dokládá přirozený charakter lidového jazyka a naproti tomu umělost katharevusy jsou vyloženy v jeho studii *Futur composé du grec moderne*, publikované roku 1884. Zde Psycharis na částici θα, která se vyvinula ze slovesa θέλω, dokládá přirozenost a oprávněnost takového vývoje z fonetického a morfologického hlediska. Dále upozorňuje na to, že podobná analýza není možná pro katharevusu, která je mrtvým, umělým jazykem.

Do diskusí kolem řecké jazykové otázky se Psycharis zapojil roku 1886 vydáním prvního dílu vědecké studie *Essais de grammaire historique néo-*

⁵ PSYCHARIS (1926), str. 34.

greque (2 díly, 1886–1889). Zde zastává názor, že novořecký lidový jazyk je přirozeným pokračováním staré řečtiny a že se může stát oficiálním jazykem Řeků, není tedy nutno se vracet ke staré řečtině. Pokud se však má lidový jazyk stát jazykem literatury, je nutno, aby byl dále pěstován a aby z něj byly odstraněny výrazné idiomatičké odchylky. Psycharis stanovuje lingvistická pravidla pro tento nový literární jazyk, která jsou výsledkem jeho výzkumu na poli srovnávací jazykovědy. Nabádá všechny Řeky, aby se vydali novým směrem a začali tento jazyk používat. Sám pak jde příkladem a stanovená pravidla se pokouší demonstrovat v praxi na prozaickém díle, které sám sepiše. Tímto prozaickým dílem je *Moje cesta*, která, jak Psycharis říká, vznikla s cílem čtenáře pobavit.⁶ Neměla to tedy být mluvnice, je to kniha, která je pouze fantazií a poezií.⁷ Skutečně, Psycharisův styl je zábavný, osobitý, jazyk lehký. Nesmíme však zapomínat, a to je třeba zdůraznit, že ve skutečnosti zde Psycharis aplikuje své jazykové teorie v praxi. Psycharis tedy v *Mojí cestě* zábavnou formou předkládá čtenářům své teorie o řeckém jazyce. Tyto teorie o řeckém jazyce zde nejsou předkládány systematicky, ale tak, jak se autoru vynořují na mysli v průběhu vyprávění. Psycharis zdůrazňuje, že se jazyky vyvíjejí ne náhodně, ale podle pravidel, která mohou být popsána. Tento pohled vrhá zcela nové světlo na tvary, které jsou archaisty považovány za barbarismy nebo za chybné tvary. Pro Psycharise jsou tyto tvary naopak potvrzením logiky a pravidelností změn v jazyce. Jako příklad uvádí slovo $\eta\mu\epsilon\rho\alpha$, ze kterého se vyvinulo novořecké $\mu\epsilon\rho\alpha$, a ne například $\eta\mu\epsilon\rho$.⁸ Je třeba zkoumat jazykové zákonitosti v lidovém jazyce a přesně aplikovat jeho mluvnici.⁹ Psycharis tvrdí, že změny v jazyce se dějí podle určitých pravidel, které je možno v jazyce vysledovat, stačí, když budeme zkoumat a zaznamenávat, jakým jazykem hovoří prostí lidé. Poté pochopíme, jakým způsobem a na základě jakých mechanismů funguje řecký jazyk. Jak Psycharis říká, učitelé by se místo četby Platóna a Xenofóna měli spíše vydat do vsí po celém Řecku.¹⁰ To Psycharis také činil: podobně jako Korais zaznamenával jazyk, kterým venkované hovoří. Důvody, které k tomu každého z nich vedly, však byly odlišné. Korais pátral po prvcích, které zůstaly zachovány ze staré řečtiny. Psycharis prostě mluvu venkovanů zaznamenával, aby z ní vydedukoval gramatická pravidla lidového jazyka. Ovšem Psycharis nevyklučoval ani využití starořecké slovní zásoby, použitá slova by se však podle něj musela přizpůsobit novořeckému fonetickému systému.

⁶ PSYCHARIS (1926), str. 37.

⁷ PSYCHARIS (1926), str. 36.

⁸ PSYCHARIS (1926), str. 223.

⁹ PSYCHARIS (1926), str. 228.

¹⁰ PSYCHARIS (1926), str. 156. O tom, jakou důležitost Psycharis přisuzoval studiu jazyka venkovanů, viz též str. 152–3.

Moji cestu Psycharis sepsal po návratu ze své vůbec první cesty po Řecku a Malé Asii, skutečněné roku 1886. Zdržel se zde 4 měsíce (od konce června do konce října) s cílem prozkoumat idiomy z okolí Konstantinopole, Smyrny a z ostrova Chios.¹¹ Rovněž v Athénách zkoumá tamější mluvu. Především se však seznamuje s literárním děním a s atmosférou, která v té době v hlavním městě panuje. Cesta po Řecku a Malé Asii mu umožnila publikovat několik lingvistických studií, ale především mu poskytla potřebný materiál pro sepsání a vydání *Mojí cesty*, ve které Psycharis hovoří nejen o řeckém jazyce, ale také o samotném Řecku, jehož soudobý kulturní život kritizuje. Podívejme se nyní, jak vypadala situace v Řecku osmdesátých let 19. století a v předchozích desetiletích. Jazykem nově ustaveného řeckého státu se jako kompromisní řešení stala Koraisova katharevusa. Co se týče literatury, na rozdíl od poezie, ve které se nadále používala především dimotiki, byla katharevusou psána veškerá próza¹² (kromě prozaiků sedmiostrovní školy působících na Jónských ostrovech — Jónské ostrovy ale v té době ještě nebyly součástí nového řeckého státu). Hlavním problémem však bylo, že katharevusa představovala kombinaci starých a nových prvků jazyka. To znamená, že každý autor sám volil, z kterých prvků staré a nové řečtiny tuto kombinaci vytvoří. Postupem času lze sledovat zavádění dalších a dalších archaismů do katharevusy — léta 1850–1880 bývají nazývána obdobím archaizace katharevusy — s tím výsledkem, že kolem roku 1880 se psaný jazyk již tak odklonil od hovorového jazyka, že jím bylo obtížné psát a rozumět mu.

Pokusy o návrat k archaickému jazyku se ale týkaly také poezie, ve které v těchto letech nabyl vrchu fanariotský jazykový purismus a athénská romantická škola. Zástupci tohoto směru jsou především Alexandros Rizos Rangavis, Alexandros Sutsos a jeho bratr Panajotis. Někteří archaisté, především již výše zmíněný Panajotis Sutsos a dále také Konstantinos Kontos, pokročili ještě dále — zcela zavrhli Koraisovu katharevusu. Sutsos roku 1853 publikoval knihu nazvanou *Nová škola psaného jazyka aneb vzkříšení starého řeckého jazyka všem srozumitelného* (Νέα σχολή του γραφομένου λόγου ή ανάστασις της αρχαίας ελληνικής γλώσσης εννοουμένης υπό πάντων), ve které prohlášoval, že jazyk starých Řeků a mladších bude jeden a týž, navrhoval tedy katharevusu nahradit starou řečtinou.¹³ Kontos Koraise obviňoval, že do řečtiny zavedl barbarismy. Výsledkem je podle něj anarchie v používání jazyka charakterizovaná neznalostí gramatiky staré řečtiny. Tato neznalost se projevuje chybným skloňováním i časováním nebo nejistotou v užívání aug-

¹¹ KRIARAS (1981), str. 178.

¹² Někteří autoři píší katharevusou používali alespoň v dialozích lidový jazyk (např. P. Kalligas v románu Thanos Vlekas nebo G. Vizyinos ve svých povídkách).

¹³ Srov. TRIANDAFYLLIDIS (1938), str. 479.

mentu, takže je možno se setkat s různými tvary minulých časů téhož slovesa jednou s vnitřním augmentem (např. ἀμφέβαλλον), jindy s vnějším augmentem (ημφίβαλλον), případně zcela bez augmentu (αμφίβαλλον).¹⁴ Stěžejní se pro Kontose stává otázka, zda lze slovo nebo frázi nalézt v některém z antických textů, tedy „κείται ἢ οὐ κείται;“ („nachází se, či nenachází?“). Jediným řešením celého problému je podle Kontose (stejně jako pro Sutsose) nahrazení katharevusy starou řečtinou, jak navrhuje ve svých článcích a studiích, které roku 1882 publikoval souhrnně pod názvem Γλωσσικαὶ Παρατηρήσεις (*Jazyková zkoumání*).

Do této situace přichází v roce 1888 se svou knihou Psycharis. V ní Kontosovy návrhy podrobuje kritice a výsměchu,¹⁵ jeho kritice však neunikne ani Koraisova katharevusa. Psycharis katharevusu pokládá za nepřijatelnou směsicí staré a nové řečtiny, za mrtvý jazyk, který kazí jak novou, tak starou řečtinu. V *Mojí cestě* zesměšňuje vzdělance, kteří katharevusu používají, poněvadž jim připadá vznešenější než jazyk prostého lidu. Popisuje zde konverzaci, kterou vedl na lodi z Konstantinopole na Chios s jedním učitelem. Když Psycharis použil tvar νόμισα, učitel jej opravil, že správně je ἐνόμισα, protože „stará řečtina je vznešenější, a tak se přidáním ε tvar stává vznešenějším“. Psycharis sarkasticky pokračuje: Dbejme na správné tvary, protože v nich spočívá veškerá vznešenost naší duše. Tímto způsobem můžeme ostatní urážet, oni se na nás však zlobit nebudou a ani jim nebudeme připadat vulgární. Tvůj učitel ti bude mít právem za zlé, když jej nazveš γαῖδοῦρι. Řekneš-li mu však, že je ὄνος, bude polichocen.¹⁶ Dále Psycharis líčí rozhovor mezi matkou a synem. Když syn řekl: „Μάννα, θα πάω καβάλλα“, matka jej opravila, že správně je: „θα ὑπάγω νὰ ἱππεύσω“. Podle Psycharise je však její věta barbarská, poněvadž spojuje novořecké θα se středověkým ὑπάγω a starořeckým ἱππεύσω. „Tehdy jsem pochopil,“ říká Psycharis, „že jediným cizím jazykem v Řecku je katharevusa“.¹⁷ Psycharis kritizoval fakt, že katharevusa sice používá morfologii staré řečtiny, fonologie však zůstává novořecká. Proto se jedná o jazyk umělý, neživý, který, jak říkal Psycharis, „nemá uši“.¹⁸ Katharevusa má své oprávnění pouze v písemné formě, kdy odráží fonologický systém staré řečtiny. Je to jazyk, který existuje pouze v knihách. Pro katharevusu měl Psycharis jen slova pohrdání, byla pro něj barbarským jazykem. Jak v *Mojí cestě* říká, je to „ἔνοσθη, βάρβαρη καθαρεύουσα ποὺ τίποτα δὲν εἶναι καὶ ποὺ νόημα δὲν ἔχει“.¹⁹

¹⁴ Srov. BIEN (1972), str. 69.

¹⁵ PSYCHARIS (1926), str. 217–219.

¹⁶ PSYCHARIS (1926), str. 134.

¹⁷ PSYCHARIS (1926), str. 241.

¹⁸ PHILIPPAKI-WARBURTON (1988), str. 36.

¹⁹ PSYCHARIS (1926), str. 219.

Jazyk, kterým Psycharis sepsal *Mojí cestu*, je založen na athénské a konstantinopolské mluvě, které snadno rozuměli všichni Řekové. Proto se také v prvním vydání *Mojí cesty* vyskytuje velké množství idiomatičtých prvků pocházejících především z Konstantinopole.²⁰ Jedná se například o odlišné prezntní slovesné kmeny některých sloves (např. κόφτω, κρύφτω, θάφτω místo κόβω, κρύβω, θάβω; δείχτω, ρίχτω místo δείχνω, ρίχνω) i aoristové slovesné kmeny (např. ρωτήξω, ζητήξω místo ρωτήσω, ζητήσω). Mnohé z těchto odchýlných tvarů Psycharis ve druhém vydání z roku 1905 odstranil, ne však aoristový kmen δι- slovesa βλέπω (místo pouhého δ-), o kterém se domnívá, že by bylo možno díky němu od sebe odlišit tvary imperativu slovesa βλέπω a δένω (obojí δέστε), jak poznamenává v závěru své knihy.²¹ Psycharis v tomto případě používá tvar διέστε.²² Oproti prvnímu vydání lze změny sledovat také v koncokách sloves. Zatímco v prvním vydání je častý výskyt -ou v koncokách 3. os. pl. imperfekta sloves έρχομαι a κάθομαι, tedy έρχουνταν, καθούντανε, obojí Psycharis ve druhém vydání nahradil athénskými tvary ερχόντανε, καθόντανε. Podobně byl tvar 1. os. sg. κάθουμουν ve 2. vydání nahrazen tvarem καθόμουνε.

Pro svou jazykovou reformu tedy Psycharis použil jako základ konstantinopolskou a athénskou mluvu, později oprostěnou od výrazných dialektismů. Tam, kde bylo třeba, jazyk obohacoval výpůjčkami ze staré řečtiny i z katharevusy. Tyto výpůjčky však přizpůsobuje fonologickým pravidlům, která platí pro lidový jazyk. Proto se např. πτώσεις stává φτώσεις podobně jako v lidové řečtině došlo ke změně πτερό na φτερό. Psycharis zcela nezavrhoval ani nově vytvořená slova. Domníval se však, že se každý neologismus musí přizpůsobit fonologickým a morfologickým pravidlům lidového jazyka. To se týkalo také neologismů vypůjčených z katharevusy. V *Mojí cestě* nalézáme např. substantivum χερόγραφο (v katharevuse χειρόγραφο), ve kterém je lidový tvar χέρι rozšířen na knižní kompozitum.²³ V knize nalézáme mnoho dalších slov z katharevusy, na něž Psycharis aplikoval hláskové změny, které proběhly v lidovém jazyce, např. αρφάβητο (str. 144), ευχή (44), Ηλέχτρα (279), εφκολία (20), σημερνό (35) a další.²⁴ Odlišnosti se týkají i tvarosloví, např. φράσες (81), το μέλλο (18), το συφέρο (219). Psycharis také sám vytvářel nová slova pomocí sufixů, které byly v lidovém jazyce produktivní. Například pomocí sufixu -άδα pozměňuje slova z katharevusy končící na -ότης, -ισμός. Takto vytvořená slova, jako např. κλασικάδα, pobuřovala jeho součas-

²⁰ Zde čerpáme ze studie P. Mackridge (MACKRIDGE (1988)).

²¹ PSYCHARIS (1926), str. 276.

²² Např. PSYCHARIS (1926), str. 132.

²³ PSYCHARIS (1926), str. 41.

²⁴ Viz níže srovnání Psycharisových návrhů s jazykem, který doporučuje *Vzdělávací sdružení*.

níky a nám dnes mohou znít neobvykle. Také další Psycharisovy neologismy nám dnes mohou připadat neobvyklé (např. $\alpha\beta\gamma\tau\iota\sigma\mu\acute{o}\varsigma$ — augment, $\rho\iota\zeta\omicron\beta\omicron\lambda\iota\acute{\epsilon}\varsigma$ — koncovky).

UVědomíme-li si, jak ostrou kritiku katharevusy *Moje cesta* znamenala a jak revolučním jazykem byla napsána, neudiví nás, že reakce na ni byly velmi bouřlivé. Kulturní elita Řecka se rozdělila do dvou táborů — na dimotikisty v čele s Psycharisem a na archaisty — a jazyková otázka tak vstoupila do své nejostřejší fáze. Na straně archaistů stál také již zmíněný Georgios Chatzidakis, který tvrdil, že různé formy řečtiny jsou již tradičně chápány jako vhodné pro písemný nebo ústní projev. Proto byly podle něj snahy dimotikistů již od počátku chybné. Akceptoval by, pokud by se postupem času knižní jazyk přiblížil jazyku lidovému, ale Řekové žijící v cizině (zde měl na mysli samozřejmě Psycharise) by do tohoto vývoje neměli vůbec zasahovat. Na stranu dimotikistů se přidala významná část literátů ve snaze vytvořit v lidovém jazyce novořecká literární díla, jejichž témata by nebyla tak odtržena od života většiny Řeků. Jedním z prvních, kteří veřejně Psycharise po vydání *Mojí cesty* podpořili, byl prozaik a literární kritik Emmanuil Roidis, jenž v jazykové studii *Τα είδωλα (Idoly)* vydané roku 1893 ostře kritizoval archaismus. Dalšími významnými přívrženci Psycharisova dimotikismu se stali prozaici Argyris Eftaliotis a Grigorios Xenopoulos. Rozhodující význam měla podpora Kostise Palamase, nejvýznamnější literární osobnosti konce 19. a téměř celé 1. poloviny 20. století. Palamas stál za obnovením zájmu o autory, kteří již v minulosti ve svých dílech používali lidový jazyk, jako byli Solomos a Valaoritis, podporoval také snahy o překládání Bible do lidového jazyka. Na začátku 20. století lidový jazyk již zcela převládl v poezii a začal získávat půdu i v próze. Abychom porozuměli tomu, jak je možné, že měl Psycharis se svou knihou tak ohromný úspěch, je třeba si uvědomit, že tradice literatury psané v lidovém jazyce nebyla nikdy zcela přerušena. Vzkvétala v 17. století na Krétě, v 18. století se udržela na Jónských ostrovech, aby byla znovu oživena Solomosem. V jeho stopách se pak vydali básníci již zmíněné sedmiostrovní školy, jako byli Matesis, Tertsetis, Laskaratos a další. Významnou postavou byl Aristotelis Valaoritis, původem z Levkady, který se obracel o inspiraci ke kleftské lidové písni. K zájmu o lidové písně a spolu s nimi o lidový jazyk vedl rovněž rostoucí zájem o folkloristiku.

Na přelomu 19. a 20. století se lidový jazyk prosazuje také v divadle. Do lidové řečtiny se překládají antická díla i cizí literatura. Některé z těchto překladů vyvolaly odpor archaistů. Zmiňme ostrou reakci na překlad Aischylovy Oresteie do lidového jazyka, nastudovaný roku 1903 athénským Královským divadlem. Nesouhlas s tímto překladem vyústil v pouliční bouře (známé pod názvem orestiaika), jež si vyžádaly dva lidské životy a několik raněných jako

následek fanatismu v řešení jazykové otázky. Podobný fanatismus vyvolal o dva roky dříve demonstrace proti překladu evangelií Alexandrem Pallisem do lidového jazyka (tzv. evangeliaka). Tehdy kromě ztráty na životech došlo k odstoupení ministerského předsedy i metropolity.

Spor o formu oficiálního jazyka tedy zasáhl velice citelně politický život v Řecku, a to na nejvyšších místech. Kromě toho se tento spor postupně přenáší na pole školství. Dimotikismus (hnutí za prosazení dimotiki), jež byl zpočátku záležitostí jazyka a literatury, se stává reformátorským hnutím také ve vzdělávacím systému. S cílem zavést lidový jazyk do školství vzniká v Athénách r. 1910, tedy 22 let po vydání *Mojí cesty, Vzdělávací sdružení* (Εκπαιδευτικός Όμιλος). Mezi jeho zakladatele patří pedagog Alexandros Delmuzos, filozof Dimitrios Glinos, záhy se připojuje také lingvista Manolis Triandafyllidis, kterého známe především jako autora první školní gramatiky lidové řečtiny. *Vzdělávací sdružení* propaguje formu lidové řečtiny, kterou lze označit jako umírněnou. Jejich jazyk se značně liší od Psycharisovy dimotiki, a to především ve fonetice. Umírněnost jejich jazyka jim zajistila širokou podporu, s nadšením byli přijati také časopisem *Numas* (což byl v podstatě orgán dimotikistů). Na druhou stranu tato umírněnost a ústupky katharevuse vyvolaly Psycharisovu reakci — článek, ve kterém se snažil ukázat, že jazyk, který *Vzdělávací sdružení* používá, není pravá dimotiki. Zároveň se zde snaží znovu formulovat argumenty proti kompromisům v jazyce. Spory mezi *Vzdělávacím sdružením* a Psycharisem a jeho přívrženci jsou důsledkem zvětšujících se rozdílů mezi dvěma generacemi dimotikistů. Dimotikisté, kteří vidí důležitost otázky, jak bude vypadat jazyk vzdělávání, přijali na rozdíl od první generace dimotikistů pragmatický pohled. Takto např. Delmuzos dále samozřejmě trvá na používání dimotiki, je si však zároveň vědom toho, že již není možné zcela ignorovat katharevusu, která v té době již ve městech ovlivnila mluvený jazyk. Uvědomme si, že v té době je katharevusa v užívání již 80 let. Psycharis a jeho stoupenci nadále kladou velký důraz na pojem čistoty v jazyce, je často používán termín καθάρια δημοτική, případně αέραια δημοτική (celistvá dimotiki). Pro jazyk dimotikistů, kteří se odklonili od jeho verze dimotiki, používá termín μισή, μιστή δημοτική.²⁵ Umírnění dimotikisté však byli přesvědčeni, že tvary, které oni akceptovali, mají své opodstatnění, poněvadž se již staly součástí hovorové řečtiny ve městech, a jsou tudíž součástí nového lidového jazyka — νεοδημοτική.²⁶ V tomto období však slaví úspěchy také archaisté — v ústavě z roku 1911 se za oficiální státní jazyk, tedy i za jazyk vyučovací, prohlašuje katharevusa, která je posléze jazykovou reformou zjednodušena (tzv. apli katharevusa). Tuto jazykovou podobu

²⁵ SHERMAN (1988), str. 91.

²⁶ SHERMAN (1988), str. 92.

podpořil také lingvista Georgios Chatzidakis. Nicméně Venizelosova levicová vláda zavádí roku 1917 dimotiki na nižší stupeň základní školy.

Dimotikismus tedy ztrácí především díky *Vzdělávacímu sdružení* radikálnost prvního období. *Vzdělávací sdružení* doporučuje používat umírněnou podobu dimotiki oprostěnou od krajností a od výrazných idiomatických prvků, ve které jsou z katharevusy akceptovány některé fonetické a v menší míře i morfologické prvky. Tuto mírnější formu dimotiki převzala většina spisovatelů. Psycharis však dále zůstává v čele těch, kteří trvají na důsledné aplikaci všech fonetických a morfologických pravidel lidové řečtiny. Své učení doplňuje a prohlubuje v řadě esejí, které publikuje pod názvem *Πόδα και μήλα (Růže a jablka)*. Pro nesouhlas s dogmaticností Psycharisova učení se od něj odklání také Manolis Triandafyllidis, který poukazuje na to, že omezení se pouze na prvky lidového jazyka snižuje schopnost jazyka vyjádřit různé tvary (např. gen. pl., kterému se lidový jazyk v mnoha případech vyhýbá).²⁷ Srovnáme-li jazyk, který Psycharis používá, s tím, jež doporučovalo *Vzdělávací sdružení* a následně přejímala většina literátů, vidíme velké rozdíly především ve fonetice.²⁸ Zatímco *Vzdělávací sdružení* ponechává v souhláskových skupinách kombinaci dvou neznělých okluziv, Psycharis mění jednu z nich na frikativu, čili $\pi\tau < \varphi\tau$, $\kappa\tau < \chi\tau$ ($\acute{\upsilon}\rho\omicron\pi\tau\omicron\varsigma$ – $\acute{\upsilon}\rho\omicron\varphi\tau\omicron\varsigma$, $\lambda\epsilon\varphi\tau\omicron\mu\acute{\epsilon}\rho\epsilon\iota\alpha$ – $\lambda\epsilon\varphi\tau\omicron\mu\acute{\epsilon}\rho\epsilon\iota\alpha$, $\acute{\epsilon}\chi\tau\alpha\kappa\tau\omicron\varsigma$ – $\acute{\epsilon}\chi\tau\alpha\chi\tau\omicron\varsigma$). Podobně je tomu také u kombinace dvou frikativ, u Psycharise nalézáme jednu z nich změněnou na okluzivu, čili $\sigma\chi < \sigma\kappa$, $\sigma\theta < \sigma\tau$, $\varphi\theta < \varphi\tau$, $\varphi\chi < \varphi\kappa$ (např. $\acute{\alpha}\sigma\chi\epsilon\tau\omicron\varsigma$ – $\acute{\alpha}\sigma\kappa\epsilon\tau\omicron\varsigma$, $\acute{\alpha}\iota\sigma\theta\eta\mu\alpha$ – $\acute{\alpha}\iota\sigma\tau\eta\mu\alpha$, $\pi\rho\omicron\sigma\theta\acute{\epsilon}\tau\omega$ – $\pi\rho\omicron\sigma\tau\acute{\epsilon}\tau\omega$, $\epsilon\upsilon\theta\epsilon\iota\alpha$ – $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\iota\alpha$, $\epsilon\upsilon\chi\acute{\alpha}\rho\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ – $\epsilon\upsilon\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$). Psycharis zjednodušuje nejen skupiny tří souhlásek, např. $\alpha\sigma\tau\eta\rho\acute{\omicron}\varsigma$, $\beta\nu\omega\mu\omicron\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$, $\acute{\epsilon}\lambda\alpha\psi\alpha$ místo $\alpha\upsilon\sigma\tau\eta\rho\acute{\omicron}\varsigma$, $\epsilon\upsilon\gamma\nu\omega\mu\omicron\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$, $\acute{\epsilon}\lambda\alpha\mu\psi\alpha$, ale také skupiny dvou souhlásek, nejčastěji v těch případech, kdy první z nich je nosovka, např. $\alpha\varphi\iota\beta\omicron\lambda\iota\alpha$, $\alpha\varphi\iota\theta\acute{\epsilon}\alpha\tau\rho\omicron$, $\acute{\alpha}\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma$, $\mu\epsilon\lambda\alpha\chi\omicron\lambda\iota\alpha$, $\acute{\sigma}\acute{\upsilon}\beta\omicron\lambda\omicron$, $\sigma\upsilon\delta\upsilon\alpha\sigma\mu\acute{\omicron}\varsigma$, tam, kde *Vzdělávací sdružení (VS)* doporučovalo $\alpha\mu\varphi\iota\beta\omicron\lambda\iota\alpha$, $\alpha\mu\varphi\iota\theta\acute{\epsilon}\alpha\tau\rho\omicron$, $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma$, $\mu\epsilon\lambda\alpha\gamma\chi\omicron\lambda\iota\alpha$, $\acute{\sigma}\acute{\upsilon}\mu\beta\omicron\lambda\omicron$, $\sigma\upsilon\delta\upsilon\alpha\sigma\mu\acute{\omicron}\varsigma$. Co se týče morfologie jmen, Psycharis u maskulin na $-\acute{\epsilon}\alpha\varsigma$ a $-\eta\varsigma$ používá s oblibou v nom. pl. koncovku $-\acute{\alpha}\delta\epsilon\varsigma$, např. $\sigma\upsilon\gamma\gamma\rho\alpha\varphi\iota\acute{\alpha}\delta\epsilon\varsigma$ (resp. $\sigma\upsilon\gamma\gamma\rho\alpha\varphi\acute{\epsilon}\eta\delta\epsilon\varsigma$), $\nu\iota\kappa\eta\tau\acute{\alpha}\delta\epsilon\varsigma$, $\alpha\chi\rho\alpha\tau\acute{\alpha}\delta\epsilon\varsigma$ místo $\sigma\upsilon\gamma\gamma\rho\alpha\varphi\epsilon\iota\varsigma$, $\nu\iota\kappa\eta\tau\acute{\epsilon}\varsigma$, $\alpha\chi\rho\alpha\tau\acute{\epsilon}\varsigma$. U neuter na $-\omicron\varsigma$ tvoří Psycharis plurál na $-\iota\alpha$, např. $\tau\omicron$ $\tau\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varsigma$ – $\tau\alpha$ $\tau\acute{\epsilon}\lambda\iota\alpha$ (místo $\tau\alpha$ $\tau\acute{\epsilon}\lambda\eta$), podobně $\tau\omicron$ $\varphi\omega\varsigma$ – $\tau\alpha$ $\varphi\acute{\omega}\sigma\iota\alpha$ (místo $\tau\alpha$ $\varphi\acute{\omega}\tau\alpha$). Co se týče genitivu, Psycharis se mu buď zcela vyhýbá (např. $\mu\acute{\epsilon}\theta\omicron\delta\omicron\varsigma$ – $\tau\eta\varsigma$ $\mu\acute{\epsilon}\theta\omicron\delta\omicron\varsigma$, místo $\tau\eta\varsigma$ $\mu\epsilon\theta\acute{\omicron}\delta\omicron\upsilon$, které doporučuje *VS*) anebo koncovky tvoří jiným způsobem (např. u subst. na $-\mu\alpha$ tvoří gen. sg. na $-\omicron\upsilon$, $\pi\rho\omicron\beta\lambda\acute{\eta}\mu\acute{\alpha}\tau\omicron\upsilon$ (kdežto *VS* ponechává tvar z katharevusy $\pi\rho\omicron\beta\lambda\acute{\eta}\mu\acute{\alpha}\tau\omicron\varsigma$). Také přejatá slova z katharevusy Psycharis přizpůsobuje lidovému jazyku — např.

²⁷ TRIANDAFYLLIDIS (1938), str. 120.

²⁸ TRIANDAFYLLIDIS (1938), str. 125–126.

βιβλιοπουλείο podle πουλώ (a ne βιβλιοπωλείο) nebo χερόγραφο podle χέρι (a ne χειρόγραφο). Triandafyllidis toto ulpívání na lidovém jazyce pokládá za zbytečné a některé výše uvedené tvary (konkrétně ύποφοτος, προβληματόου, συγγραφεήδες) za neslučitelné s jazykovým citem.²⁹ Psycharisova neochota ke kompromisům jej vedla až ke krajnostem, kvůli kterým byl charakterizován jako „malliaros“³⁰ a kvůli kterým pojem „psycharismos“ značí jazykové krajnosti dimotikistů.

Umírnění dimotikisté tedy k některým kompromisům přistoupili. Jazyk, který dnes používáme jako obecnou novořečtinu, je výsledkem takových kompromisů. Je výsledkem dlouhodobého³¹ a přirozeného procesu, při kterém docházelo ke vzájemnému ovlivňování obou forem jazyka, tedy katharevusy a lidového jazyka. Obecná novořečtina, která je založena na fonologickém a morfosyntaktickém systému lidového jazyka, používá velké množství prvků z katharevusy. V průběhu let nakonec absorbovala slova, ve kterých přetrvávají skupiny hlásek z katharevusy, kterým se Psycharis chtěl vyhnout, jako jsou například χθ, πτ atd. (např. ve slovech ιχθυοπώλης, περιπτερο), ale také některá morfologická schémata (např. gen. sg. feminin, která končila na -ις (κηβερνήσεως) či některých feminin patřících původně do 3. deklinace (Τράπεζα της Ελλάδος)).

Důvody, které vedly k tomu, že se Psycharisova reforma jazyka ve své důsledné podobě neujala (po r. 1910 se jeho vliv omezil na kroužek věrných, mezi které patřili především Pallis, Eftaliotis a Vlastos³²) jsou následující:

– snaha o normování jazyka vedla Psycharise k vytváření umělých, neexistujících tvarů, které nebyly přijaty.

– Psycharis podcenil vliv katharevusy na každodenní mluvený jazyk. Jedním z důvodů, proč se tak stalo, mohla být i skutečnost, že žil po celý život v zahraničí, odtržen od reálného života v Řecku.

Přesto je Psycharisův přínos v prosazování lidové řečtiny zásadní. Jednalo se o první vědecky podložený pokus o to, aby se lidový jazyk stal oficiálním jazykem státu. Psycharis se stal symbolem, k němuž se mohli dimotikisté hlásit, byl tím, kdo jako první prošlapal cestu, po které kráčeli další. Jistě právem je označován za nejvýznamnější postavu dimotikismu.

²⁹ TRIANDAFYLLIDIS (1938), str. 120.

³⁰ Tento termín byl poprvé použit roku 1898 a je přisuzován novináři Kondylakisovi, který zesměšňoval dlouhohlásé básníky scházející se v jisté kavárně. A poněvadž byli tito básníci zastánci dimotikismu, začal se tento termín používat pro všechny Psycharisovy přívržence.

³¹ Obecná novořečtina se stala vyučovacím jazykem na všech stupních vzdělávání až zákonem o všeobecném vzdělání z roku 1976.

³² Viz TSIOVAS (1988), str. 81.

Bibliografie

- BIEN, P.: *Kazantzakis and the Linguistic Revolution in Greek Literature*, Princeton 1972.
- HORROCKS, G.: *Greek. A History of the Language and its Speakers*, London a New York 1997.
- KRIARAS, E.: *Ψυχάρης, ιδέες, αγώνες, ο άνθρωπος*, Athény 1981.
- MACKRIDGE, P.: *Ο πρακτικός δημοτικισμός του Ψυχάρη*, Μαντατοφόρος 28, 1988.
- PHILIPPAKI-WARBURTON, I.: *Ο Ψυχάρης ως γλωσσολόγος*, Μαντατοφόρος 28, 1988.
- POLITIS, L.: *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας*, 7. vyd., Athény 1993.
- PSYCHARIS, J.: *Το ταξίδι μου*, 3. vyd., Athény 1926.
- SHERMAN, T.: *Psycharis and the Εκπαιδευτικός Όμιλος*, Μαντατοφόρος 28, 1988.
- Slovník spisovatelů — Řecko. Antická, byzantská a novořecká literatura*, vyd. B. Borecký — R. Dostálová, Praha 1975.
- STAVROS, Th.: *Ψυχάρης, Εφταλιώτης, Πάλλης, Βλαστός*, Βασική βιβλιοθήκη 26, Athény 1956.
- STERGIOPULOS, K.: *Περιδιαβάζοντας*, Athény 1986.
- TRIANDAFYLLIDIS, M. A.: *Νεοελληνική γραμματική, 1. τόμος — Ιστορική εισαγωγή*, Athény 1938.
- TSIOVAS, D.: *Psycharis the controversialist: θέλω δόξα και γροθιές*, Μαντατοφόρος 28, 1988.
- TSIOVAS, D.: *Κοσμοπολίτες και Αποσυνάγωγοι. Μελέτες για την ελληνική πεζογραφία και κριτική (1830–1930)*, Athény 2003.

Přednášky
České společnosti novořeckých studií

Jazykovou korekturu češtiny
provedla Markéta Kulhánková,
sazbu systémem T_EX
zhotovil Tomáš Hlavička.

Vydala Česká společnost novořeckých studií,
Arna Nováka 1, 660 88 Brno.
Výtiskla MSD, spol. s r. o.,
Lidická 23, 602 00 Brno.
Náklad 120 výtisků.
Počet stran 66.
Brno 2005.